

ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΙΚ. ΓΑΛΑΝΗΣ

**ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**

Ιωάννινα 1997

ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΙΚ. ΓΑΛΑΝΗΣ

**ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**

Περιεχόμενα

Πρόλογος

1. Επιστημονικές θεωρητικές προϋποθέσεις της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας

- 1.1 Αποκάλυψη - αιτιολογία - αξιοποίηση
- 1.2 θεωρία και υποθέσεις
 - 1.2.1 Δομή των θεωριών
 - 1.2.2 Ο έλεγχος των θεωριών και των υποθέσεων
- 1.3 Οι ορισμοί και η χρήση τους
- 1.4 Η δόμηση των υποκειμένων της έρευνας
 - 1.4.1 Ποιοτικές και ποσοτικές έννοιες
 - 1.4.2 Ομαδοποίηση (Klassifikation)
 - 1.4.3 Τυπολογίες
 - 1.4.4 Κωδικοποίηση
 - 1.4.5 Παράμετρος (Variable)

2. Το ερευνητικό πρόγραμμα

- 2.1 Ο σχεδιασμός της έρευνας
- 2.2 Φάσεις της ερευνητικής διαδικασίας
- 2.3 Αποκάλυψη (Exploration)
- 2.4 Το δείγμα (Stichprobe)
- 2.5 Συνθήκες συλλογής των στοιχείων και διεξαγωγής της έρευνας (Erhebungssituation)
- 2.6 Προδοκιμασία (Pretest)

2.7 Είδη ερευνών

2.8 Σύνοψη - Κριτήρια για τον σχεδιασμό μιας εμπειρικής μελέτης

3. Η δημοσίευση της ερευνητικής έκθεσης

3.1 Γενικές παρατηρήσεις

3.2 Η συλλογική δημοσίευση

Πρόλογος

Η ιστορία της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας στην Ελλάδα είναι σχετικά πρόσφατη. Και τούτο διαφαίνεται από το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα ελάχιστα έργα κυκλοφορούν σχετικά με τη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών στην ελληνική γλώσσα. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι πρώτη απόπειρα προσέγγισης του θέματος έγινε προ εικοσαετίας περίπου (1977) όταν ο Φίλιας επιχείρησε μια συνθετική παρουσίαση των σχετικών απόψεων που διατυπώθηκαν από ξένους συγγραφείς.

Βεβαίως, στη διάρκεια των είκοσι χρόνων από την έκδοση του πρώτου συγγράμματος του Φίλια και των συνεργατών του, πολλά άλλαξαν και εξελίχθηκαν όσον αφορά στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών ιδιαίτερα με την αύξηση της χρήσης των νέων τεχνολογιών. Ακόμη και σήμερα που υπάρχουν αυτοτελή συγγράμματα ελλήνων όπως και ξένων επιστημόνων στην ελληνική γλώσσα καθώς και ειδικές μελέτες για τη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών επιστημών υπάρχουν πολλά κενά.

Η έλλειψη επομένως αυτοτελών συγγραμμάτων και ειδικών μελετών στο χώρο της Ψυχολογίας παραμένει ακόμη αισθητή. Με την εργασία που ακολουθεί δεν φιλοδοξούμε βέβαια να καλύψουμε το σύνολο του σχετικού προβληματισμού. Στόχος της είναι να “προϊδεάσει” και “εισαγάγει” τον νέο επιστήμονα - ερευνητή στη “λογική” της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας με σαφή και συνοπτικό τρόπο και να ευαισθητοποιήσει και ενθαρρύνει, κυρίως τους φοιτητές, προς την κατεύθυνση της κοινωνικής και ψυχολογικής έρευνας. Θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε ορισμένα επιλεκτικά “ζητήματα” της κοινωνικής έρευνας, όπως είναι οι επιστημονικές θεωρητικές προϋποθέσεις της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας που εμπίπτει στον τομέα της επιστημολογίας, το ερευνητικό πρόγραμμα και τη δημοσίευση της ερευνητικής έκθεσης. Έχουμε στηριχθεί στο σύγγραμμα του γερμανού Jürgen Friedrichs (1976) και ιδιαίτερα στα κεφάλαια 2 (σελ. 50-97) και 3 (σελ. 112-163) και 7 (σελ. 394-404), χωρίς ωστόσο να αγνοούμε και τη βασική ελληνική βιβλιογραφία η οποία και παρατίθεται προς παραπέρα ενημέρωση.

Η παρούσα εργασία ξεκίνησε κυρίως για να καλύψει διδακτικές ανάγκες στα πλαίσια του μαθήματος της *Γενικής Ψυχολογίας* και αφιερώνεται στους φοιτητές μου του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

1. Επιστημονικές θεωρητικές προϋποθέσεις της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας

1.1. Αποκάλυψη - αιτιολογία - αξιοποίηση

Η **αποκαλυπτική, αιτιολογική και αξιοποιητική** σχέση συναποτελούν μία ενότητα στην ερευνητική λογική ακολουθία μιας εμπειρικής έρευνας. Η διαφοροποίηση σε **αποκαλυπτική** και **αιτιολογική** σχέση έχει την αρχή της στον Reichenbach (Context of discovery, context of justification) και από τότε χρησιμοποιείται συχνά στη βιβλιογραφία. Την αξιοποιητική σχέση τονίζει ιδιαίτερα η μαρξιστική κριτική της νεοεπιστημολογίας (συγκ. Autorenkollektiv Leipzig 1968, σελ. 57 κ.ε.) σε ό,τι αφορά δηλαδή την ελλιπή αντανάκλαση των κοινωνικών λειτουργιών της επιστήμης.

Αυτά τα τρία τμήματα και τα στοιχεία τους παρουσιάζονται (σχηματικά) στο επόμενο διάγραμμα.

Κάτω από τον όρο **Αποκαλυπτική σχέση** θα πρέπει να νοηθεί η αφορμή η οποία οδήγησε σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα. Βασικά υπάρχουν τρία είδη τέτοιων αφορμών:

1. Ένα κοινωνικό πρόβλημα πρέπει να ερευνηθεί, ώστε δια μέσου της ανάλυσής του να δοθεί η δυνατότητα κοινωνικών αλλαγών.

2. Για ένα κοινωνικό πρόβλημα υπάρχουν μεν έρευνες, αλλά οι υπάρχουσες θεωρίες δίνουν διαφορετικές ερμηνείες ή οι έρευνες καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα, για το σχηματισμό μιας θεωρίας.

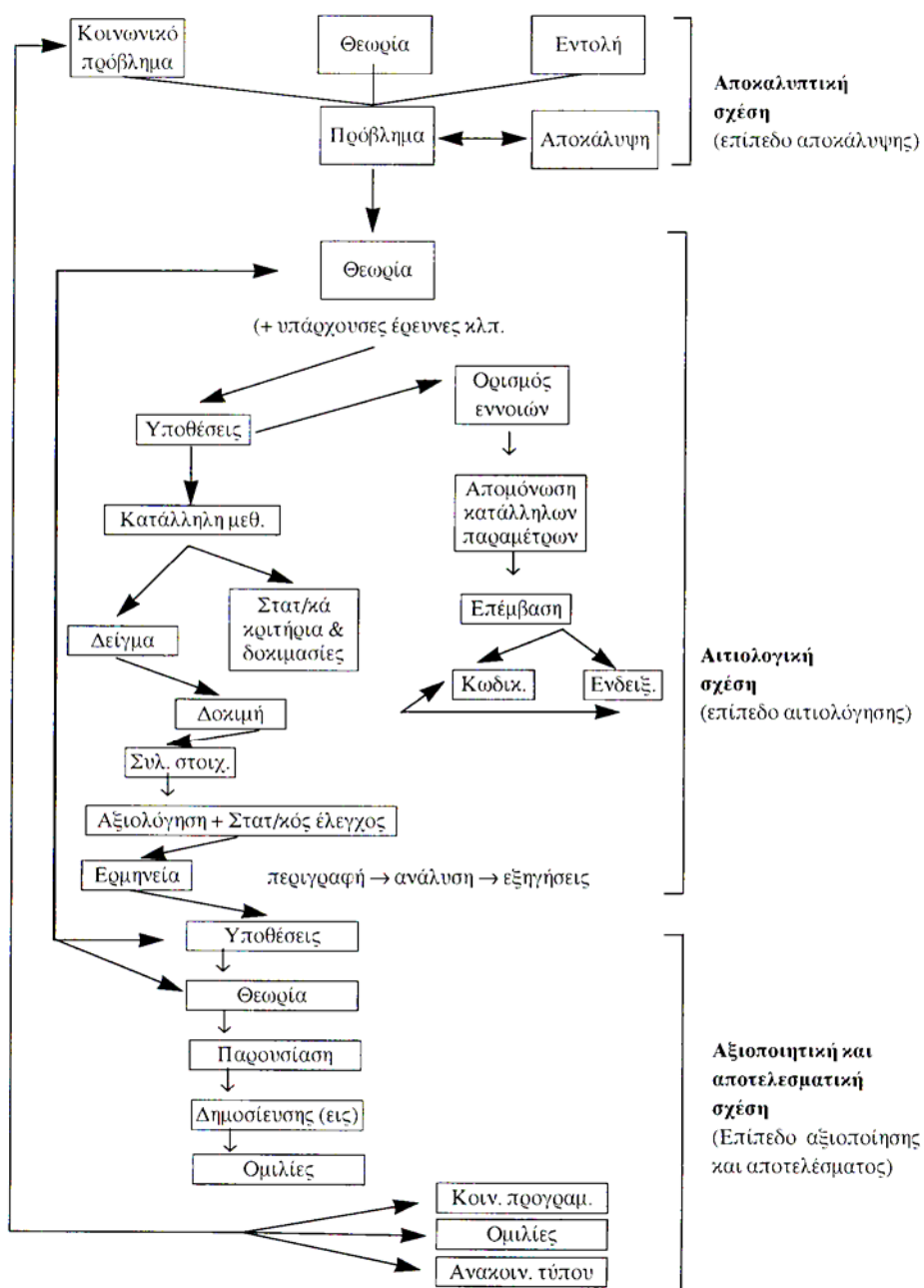
3. Αφορμή της έρευνας είναι μία εντολή. Ένα κοινωνικό πρόβλημα το οποίο κατ' αρχήν έχει ορισθεί από τον εντολέα, πρέπει να ερευνηθεί, ώστε να δοθούν δυνατότητες ενέργειας (διαπραγμάτευσης), οι οποίες κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες μπορούν να οδηγήσουν και στην επίλυση του προβλήματος.

Οι αφορμές οι οποίες οδηγούν σε μία έρευνα διαφέρουν. Όλες όμως ουσιαστικά σχετίζονται με κοινωνικά προβλήματα με τη διαφορά ότι:

α) Ο βαθμός της ιδιαιτερότητας του προβλήματος δεν είναι ο ίδιος. Αυτός περιορίζεται πρώτον από την αντίληψη του ερευνητή, δεύτερον από την αντίληψη των άλλων ερευνητών και τρίτον από την αντίληψη του εντολέα.

β) Το μέγεθος των ήδη υπαρχουσών θεωρητικών και εμπειρικών ερευ-

Διάγραμμα 1: ερευνητική λογική σειρά εμπειρικών μελετών
(Friedrichs 1973, σελ. 51)

νών σχετικά με το πρόβλημα διαφέρει. Σ' αυτή την αποκαλυπτική σχέση ανήκουν επίσης ιδέες, συζητήσεις, αποκαλύψεις κ.λπ. οι οποίες θα πρέπει να βοηθήσουν στη δόμηση του προβλήματος. Προσωπικές παρατηρήσεις, συζητήσεις, μελέτη κειμένων και στατιστικών διευρύνουν την προϋπάρχουσα γνώση του ερευνητή.

Η αποκάλυψη (Exploration) είναι :

Περισσότερο αναγκαία όσο λιγότερη βιβλιογραφία υπάρχει για το θέμα αυτό και όσο λιγότερο μπορούν να χρησιμοποιηθούν κανόνες γενικής ισχύος.

Περισσότερο χρήσιμη όσο πιο πολλές αντίθετες απόψεις και αναιρούμενες πλευρές του θέματος από τις προϋπάρχουσες γνώσεις του ερευνητή συγκεντρωθούν.

Αναμφίβολα είναι δύσκολο να ερμηνευθεί το γεγονός γιατί ορισμένα προβλήματα ερευνώνται και άλλα όχι ή γιατί συγκεκριμένοι ερευνητές καταπιάνονται με αυτό το συγκεκριμένο πρόβλημα και όχι με κάποιο άλλο. Γενικά θα μπορούσαμε ίσως να ισχυρισθούμε ότι δύο αίτια είναι αποφασιστικής σημασίας για την επιλογή μιάς έρευνας.

α) Το ενδιαφέρον του ερευνητή το οποίο σε τελευταία ανάλυση είναι το αποτέλεσμα της πολιτικής του στάσης (καθώς επίσης και του καθιερωμένου ενδιαφέροντος μιας κοινωνίας ορισμένα τμήματα να μη ερευνηθούν).

β) Η εξειδίκευση του ερευνητή και η τάση του να εργάζεται συστηματικά και συνεχώς σε διάφορους κλάδους. Αναμφίβολα και τα δύο αίτια συσχετίζονται μεταξύ τους.

Για να δημιουργηθεί ένα πρόβλημα από την πλευρά του ενδιαφέροντος, θα πρέπει να τεθούν τα βασικά ερωτήματα σχετικά με το ποιο είναι πρόβλημα και γιατί θα πρέπει να ερευνηθεί. Επίσης θα πρέπει να αποσαφηνισθεί από την αρχή ποιο τμήμα του προβλήματος μπορεί να ερευνηθεί πληρέστερα, ανάλογα με τα μέσα που υπάρχουν προς διάθεση για το σκοπό αυτό. Σε πολλά προγράμματα η επεξεργασία τους εξαρτάται από το εάν υπάρχουν τα απαραίτητα μέσα. Τα προς διάθεση μέσα ιδιαίτερα στις κοινωνικές επιστήμες επηρεάζουν ακόμη και την επιλογή του προγράμματος το οποίο τίθεται προς έγκριση.

Με τον όρο **αιτιολογική σχέση** εννοούνται όλα εκείνα τα μεθολογικά βήματα, τα οποία θα πρέπει να οδηγήσουν στην έρευνα του προβλήματος. Στόχος είναι η αντικειμενική, ακριβής και αποδεικτική εξέταση των υποθέσεων. Θα πρέπει κανείς εδώ να μετατρέψει την αποκαλυπτική σχέση και ιδιαίτερα τις "αφορμές" και το "κοινωνικό" πρόβλημα στις δικές του διαστάσεις. Παράδειγμα : Ποια αξία έχει το πρόβλημα; Σε ποιά μεγαλύτερη

σχέση βρίσκεται; Τι καταλαβαίνει κανείς κάτω από τις διάφορες έννοιες, δηλαδή πώς ορίζονται; Ποιά επί μέρους προβλήματα διακρίνονται; Η μετατροπή σε μια επιστημονική έρευνα αρχίζει με την ανάλυση των ενδιαφερόντων και ισχυρισμών. Θα πρέπει να ελεγχθεί εάν και ποιες έρευνες υπάρχουν γι' αυτό το πρόβλημα, εάν υπάρχουν θεωρίες ή υποθέσεις οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν. Σε περίπτωση που η αφορμή είναι ο έλεγχος ή η διερεύνηση της θεωρίας θα πρέπει να ελεγχθεί η μεθοδολογική και μεθοδική βάση της έρευνας (π.χ. πληροφοριακό περιεχόμενο των ισχυρισμών, καταλληλότητα μεθόδου και δείγματος, ή στατιστική πληρότητα, ή τάση της ερμηνείας των αποτελεσμάτων) κ.λπ. Μετά απ' αυτό θα πρέπει να αποφασισθεί ποιο τμήμα του προβλήματος προτίθεται ο ερευνητής να ερευνήσει.

Από τις υπάρχουσες θεωρίες και υποθέσεις καθώς επίσης και από την αναγκαία αποκάλυψη (Exploration) του προβλήματος διατυπώνονται υποθέσεις οι οποίες απαιτούν τον ορισμό των κατάλληλων εννοιών και παραμέτρων. Μετά από τον καθορισμό της μεθόδου ή των μεθόδων γίνονται οι ανάλογες ενέργειες για τον καθορισμό (Operationalisierungen) των παραμέτρων.

Η απόφαση για το πρόβλημα και τη μέθοδο ανοίγει τον δρόμο για την απόφαση σχετικά με το δείγμα και την απόφαση για την ακρίβεια των στατιστικών μοντέλων και διαδικασιών ελέγχου, γιατί η ακρίβεια αυτών απαιτείται από την πλευρά της αξιοποίησης. Αυτό όμως, απαιτεί επίσης μια ακριβή κωδικοποίηση του υλικού τώρα η οποία δίνει τη δυνατότητα αξιολόγησης αργότερα. Το ίδιο ισχύει, δηλαδή κωδικοποίηση απαιτούν και τα ενδεικτικά στοιχεία (Indikatoren).

Ακολουθεί η συλλογή των στοιχείων, με την μέθοδο που επιλέγει ο ερευνητής και την καθορισμένη μορφή. Μετά τη διεξαγωγή της έρευνας ακολουθεί η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων, αν δεν χρειάζεται πρώτα να γίνει ξεκαθάρισμα των στοιχείων (π.χ. απόρριψη ελλιπών ερωτηματολογίων). Η αξιολόγηση των στοιχείων καθώς επίσης και επί πλέον στατιστικές επαληθεύσεις γίνονται συνήθως με τη βοήθεια των ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Σήμερα με την τεχνολογική εξέλιξη της μικροηλεκτρονικής υπάρχουν έτοιμα προγράμματα τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανάλυση των στοιχείων και τα οποία πωλούνται στην αγορά χωρίς να χρειάζεται να κατασκευάσει ο ίδιος ο ερευνητής το πρόγραμμα. Πολύ διαδεδομένο στις κοινωνικές επιστήμες είναι το πρόγραμμα SPSS, Statistical Package for Social Sciences (Βλ. Allerbeck 1972).

Η αξιολόγηση, ο στατιστικός έλεγχος και η ερμηνεία των ευρημάτων μετατρέπει τα στοιχεία σε θέσεις (ισχυρισμούς). Στοιχεία τα οποία έχουν συλλεχθεί με την βοήθεια ισχυρισμών (π.χ. από τους ερωτώμενους).

Η αξιολόγηση δεν γίνεται όμως χωρίς σχέδιο, αλλά κατευθύνεται από τις υποθέσεις της έρευνας. Ο διαφοροποιημένος έλεγχος των υποθέσεων προϋποθέτει τέτοια βήματα, ώστε το υλικό, μεταξύ άλλων, να μπορεί να ερευνηθεί για την επόμενη κατάλληλη σχέση. Περιγραφή, Ανάλυση και Ερμηνείες είναι τα σπουδαιότερα τμήματα της ερευνητικής διαδικασίας. Τα αποτελέσματα συσχετίζονται με τις υποθέσεις και την θεωρία ή τις θεωρίες στις οποίες στηρίχθηκε ή έρευνα. Σε πολλές περιπτώσεις στο τέλος της έρευνας διατυπώνονται νέες υποθέσεις.

Κάτω από τον όρο **αξιοποιητική σχέση** πρέπει να νοηθούν οι επιδράσεις μιας έρευνας, δηλαδή η συμβολή της έρευνας στην επίλυση του κοινωνικού προβλήματος. Η έρευνα έχει μια γνωσιολογική θεωρητική λειτουργία, αφού επεκτείνεται η γνώση μας σε ό,τι αφορά τις σχέσεις του προβλήματος. Από την άλλη βοηθάει στην επίλυση του προβλήματος ή στην ελάττωση της κοινωνικής ανισότητας. Επομένως υπάρχει πράγματι άμεση σχέση μεταξύ “αποκάλυψης” και “αξιοποίησης” και δεν μπορούν να ιδωθούν μεμονωμένα (βλ. Autorenkollektiv Leipzig 1968, σελ. 40, 49).

Στην αξιοποιητική σχέση ανήκει και η μορφή παρουσίασης της έρευνας, γιατί αυτή καθορίζει αν η έρευνα απευθύνεται και σε μη ειδικούς. Η παρουσίαση όμως εξαρτάται και από την αφορμή η οποία οδήγησε στην έρευνα. Επίσης στην αξιοποιητική σχέση ανήκει και η δημοσίευση η οποία ανάλογα με την παρουσίαση, στοχεύει στην πληροφόρηση ενός πολύ στενού κύκλου ειδικών “Scientific community” ή στην πληροφόρηση ενός ευρύτερου “κοινού”. Η αξιοποίηση γίνεται βήμα προς βήμα δια μέσου της χρησιμοποίησης της έρευνας στον κοινωνικό προγραμματισμό είτε άμεσα είτε έμμεσα ανάλογα με την αφορμή που οδήγησε στην διεξαγωγή της έρευνας. Επίσης η αξιοποίηση μπορεί ακόμη να επιτευχθεί με ομιλίες (σε φορείς και την κοινή γνώμη), ανακοινώσεις τύπου ή συμμετοχή του ερευνητή στις διαδικασίες κοινωνικοπολιτικής αξιοποίησης των συμπερασμάτων της έρευνας π.χ. εργασία με τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας (φυλακισμένους, παιδιά ιδρυμάτων, κακοποιημένες γυναίκες, χούλιγκανς). Όσο πιο πληρέστερα αιτιολογούνται οι θέσεις της έρευνας και όσο περισσότερο η έρευνα καλύπτει τις διάφορες πτυχές του προβλήματος που έχουν διατυπωθεί στην αρχή τόσο πιο εύκολο είναι να διατυπωθούν μέτρα και προτάσεις. Η ακρίβεια της αιτιολογικής σχέσης είναι η προϋπόθεση μιας αιτιολογημένης αξιοποίησης, η οποία είναι κάτι παρα-

πάνω από μια απλή νομιμοποίηση των ενδιαφερόντων του ερευνητή διαμέσου μερικών και μόνο εμπειρικών αποτελεσμάτων.

Η ερευνητική λογική ακολουθία (σειρά) μιας εμπειρικής έρευνας είναι μια ενότητα σε τρεις σχέσεις. Ο σχεδιασμός μιας έρευνας κατευθύνει όλες τις υπόλοιπες αποφάσεις που αφορούν τη μέθοδο, το δείγμα, την αξιολόγηση και απαιτεί την αξιοποίησή του. Ένα ερωτηματολόγιο, ένα πείραμα ή ένα σχέδιο παρατήρησης δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ανάλογα με τις επιθυμίες μας ως εργαλεία για οποιαδήποτε σχέση χωρίς προηγουμένως να έχει θεωρητικά αιτιολογηθεί.

Το λάθος πολλών εμπειρικών ερευνών των κοινωνικών επιστημών βρίσκεται στο γεγονός ότι χρησιμοποιούνται παράμετροι χωρίς να αιτιολογούνται, ότι λαμβάνονται αποφάσεις περισσότερο για τη μέθοδο παρά για το σχέδιο (Konzept), ότι πρώτα συλλέγονται τα στοιχεία και έπειτα ζητούνται τα στατιστικά κριτήρια ελέγχου και ότι η αξιολόγηση γίνεται σχετικά χωρίς σχεδιασμό, γιατί δεν έχουν διατυπωθεί από την αρχή οι υποθέσεις. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, όπου κανείς δεν μπορεί να ισχυρισθεί ότι η κοινωνική εμπειρική έρευνα βρίσκεται σε ικανοποιητικό βαθμό, τα παραπάνω λάθη χαρακτηρίζουν πολλές έρευνες. Η χρησιμοποίηση μεταφρασμένων ερωτηματολογίων από ξένες χώρες ή η χρησιμοποίηση διαφόρων δοκιμασιών (τέστ), κυρίως στον χώρο της Ψυχολογίας, χωρίς να είναι σταθμισμένα και χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι βασικές αρχές για μια εμπειρική έρευνα δεν είναι σπάνιο φαινόμενο.

Αναμφίβολα οι μέθοδοι των εμπειρικών κοινωνικών επιστημών δεν είναι ακόμη επαρκείς και είναι συνήθως δύσκολο να συμφωνήσουμε με τα δημιουργούμενα στατιστικά μοντέλα. Όταν όμως σε εμπειρικές έρευνες διαπιστώνονται ατέλειες, αυτό δεν οφείλεται σ' αυτές τις διαφορές αλλά στο γεγονός ότι δεν λαμβάνονται όσο θάπρεπε υπόψη και δεν τηρούνται τα μεθοδολογικά - μεθοδικά Standards. Αυτό σε επιστημονικό επίπεδο έχει ως αποτέλεσμα να εκφράζεται μία δυσπιστία περισσότερο εναντίον των εμπειρικών μεθόδων των κοινωνικών επιστημών (και της ψυχολογίας που χρησιμοποιεί αυτές τις μεθόδους) παρά εναντίον των ικανοτήτων του ερευνητή. Η ζημιά δηλαδή η οποία γίνεται είναι τεράστια, γιατί ο κλονισμός της αξιοπιστίας των εμπειρικών ερευνών οδηγεί στον περιορισμό της εμπειρικής έρευνας (μη χρηματοδότηση) ή στην μη αξιοποίηση των ευρημάτων της σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο και κατά συνέπεια στην μη επίλυση του κοινωνικού προβλήματος.

1.2. Θεωρία και υποθέσεις

1. Θεωρία (κοινωνική, ψυχολογική) και ερευνητική μέθοδος συνδέονται στενά μεταξύ τους. Οι μέθοδοι των εμπειρικών ερευνών προϋποθέτουν την ύπαρξη ορισμένων νόμων (κανόνων) οι οποίοι μερικές φορές δεν είναι γνωστοί και οι οποίοι με την βοήθεια της έρευνας πρέπει να ανακαλυφθούν. Έτσι, για παράδειγμα, όσο περισσότερα γνωρίζουμε για τους κανόνες της αλληλεπίδρασης μεταξύ συνεντευκτού και ερωτώμενου, όσο περισσότερα γνωρίζουμε για την δυναμική της ομάδας τόσο πιο εύκολο είναι σε μια ομαδική συζήτηση να διαχωρίσουμε και διαπιστώσουμε την επιρροή που έχει ένα συγκεκριμένο θέμα στην έκβαση της συζήτησης. Ή για να αναφέρουμε ένα ακόμη παράδειγμα, αν είμαστε σε θέση να αιτιολογήσουμε θεωρητικά ποια είναι εκείνα τα χαρακτηριστικά τα οποία είναι βασικής σημασίας για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας σε μια κοινωνία, τότε θα είναι η επίσημη στατιστική της εγκληματικότητας διαφορετικά δομημένη και η συλλογή των δεδομένων διαφορετική, ώστε να επιτρέπουν “δευτερεύουσες” αναλύσεις (Sekundäranalysen), οι οποίες να μπορούν να στηριχθούν σ’ αυτά τα αποτελέσματα. Έτσι λοιπόν όσο πιο ακριβής είναι ο καθορισμός των μεθοδολογικών λαθών τόσο πιο χρήσιμοι είναι οι έλεγχοι των υποθέσεων της έρευνας που έχουν ως αποτέλεσμα την διεξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων.

Η εξέλιξη της (ψυχολογικής και κοινωνικής) θεωρίας είναι αδύνατη χωρίς την εξέλιξη των μεθόδων και το αντίθετο. Η χρησιμοποίηση των μεθόδων προϋποθέτει κατά ένα μέρος το “Background knowledge” ή “Background ignorance”.

2. Σήμερα στο στάδιο στο οποίο βρίσκονται οι κοινωνικές επιστήμες γενικά και η Ψυχολογία ειδικά, μπορούμε να βασιστούμε σε επί μέρους θεωρίες, π.χ. θεωρίες συστημάτων, θεωρίες συμπεριφοράς, θεωρίες προσωπικότητας ή θεωρίες για ειδικά τμήματα π.χ. δυναμική της ομάδας, οικολογικές θεωρίες, αποκλίνουσα συμπεριφορά κ.λπ. Αυτές οι θεωρίες έχουν ονομασθεί από την Merton ως “θεωρίες μέσης εμβέλειας” (Theorien mittlerer Reichweite) σε ό,τι αφορά την περιορισμένη χωρική- χρονική ισχύ καθώς επίσης και την δυνατότητα χρησιμοποίησης. Σε άλλα πεδία, όπως για παράδειγμα σε ό,τι αφορά την σεξουαλικότητα υπάρχουν μια σειρά από περιγραφικές έρευνες οι οποίες δεν βρίσκονται σε άμεση σύνδεση με τις διάφορες θεωρίες. Οι περισσότερες έρευνες διεξήχθησαν όχι για να ελέγξουν μια θεωρία ή μεμονωμένες υποθέσεις, αλλά για να πε-

οιγράψουν μια κατάσταση (γι' αυτό άλλωστε ονομάζονται και περιγραφικές). Πολλές φορές τα ευρήματα των ερευνών αυτών "ερμηνεύονται" με την βοήθεια διαφόρων υποθέσεων από τις υπάρχουσες θεωρίες. Στην καλύτερη περίπτωση εδώ πρόκειται τότε περί "ex-post-facto" ή "ad-hoc" ερμηνείες (συγκ. π.χ. Merton 1957 σελ. 93 κ.ε. Nagel 1961, σελ. 456 κ.ε. Hempel 1965, σελ. 428).

3. Με μια αυστηρά μεθοδολογική έννοια μερικές από τις προαναφερθείσες επί μέρους θεωρίες δεν είναι καν θεωρίες αλλά πολύ περισσότερο λεπτομερή συστήματα κατηγοριών (π.χ συστημική θεωρία του Parsons). Απουσιάζει ένα παράδειγμα, δηλαδή μια θεωρία, ένα ερευνητικό πρόγραμμα ή ένα δοκιμασμένο και καθιερωμένο υπόδειγμα για την επίλυση του προβλήματος το οποίο είναι απαραίτητο για την "κανονική" επιστημονική διαδικασία. Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται η τάση να μην χρησιμοποιείται ένα παράδειγμα για τον έλεγχο των υποθέσεων, αλλά σχηματίζονται συνεχώς νέα αντιμαχόμενα παραδείγματα. Ιδιαίτερα στην κοινωνιολογία φαίνεται ότι υπάρχει η τάση να συμβαίνει αυτό που ο Kuhn ονόμασε "extraordinary science ή επιστημονική επανάσταση χωρίς ακόμη ένα από τα προτεινόμενα παραδείγματα να έχει ελεγχθεί ικανοποιητικά. Κατ' αυτόν το τρόπο αυξάνει η σημασία της αποκαλυπτικής σχέσης, η οποία όμως αποβαίνει σε βάρος της αιτιολογίας με αποτέλεσμα να μη γίνεται αξιοποίηση των αποτελεσμάτων ή να οδηγεί στη φαινομενική αξιοποίησή τους.

4. Εξαιτίας λοιπόν αυτών των προβλημάτων φαίνεται λογικότερο όταν υπάρχουν θεωρίες ή εμπειρικοί κανόνες για κάποιο θέμα να ληφθούν ως βάση για την έρευνα. Εκεί που αυτό δεν είναι δυνατό θα πρέπει οι ισχυρισμοί (θέσεις) οι οποίοι υπάρχουν σε επί μέρους θεωρίες ή σε αφανείς υποθέσεις να αποσαφηνισθούν και να δημιουργηθούν υποθέσεις. Επομένως ο σχεδιασμός μιας έρευνας θα πρέπει να αρχίζει από εκεί που σταματούν οι υπάρχουσες θεωρίες και εμπειρικές έρευνες, αν πράγματι θέλουμε να έχουμε επιστημονική πρόοδο και εξέλιξη. Οι υποθέσεις θα πρέπει να είναι σαφείς και ακριβείς, χωρίς να αφήνουν περιθώρια παρερμηνείας και να μπορούν να τεθούν υπό δοκιμασία και έλεγχο για επαλήθευση ή απόρριψη.

1.2.1 Δομή των θεωριών

Κάθε θεωρία είναι ένα σύστημα από θέσεις (Aussagen). Ως θεωρία μπορεί να ορισθεί ένα σύνολο από λογικές υποθέσεις οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους χωρίς να έρχονται σε αντίθεση. Μια θεωρία περιέχει μια σειρά από θέσεις (αξιώματα) στις οποίες στηρίζονται άλλες θέσεις (νόμοι και θεωρήματα) με την βοήθεια κανόνων. Μέρος μιας θεωρίας αποτελούν δύο είδη θέσεων (νόμοι και αξιώματα) και δύο είδη εννοιών (βασικές έννοιες και οριζόμενες έννοιες) καθώς και οι κανόνες μεταμόρφωσης ή μεταχτέυσης (παραγωγής) (Transformations - oder Ableitungsregeln).

Κάτω από αξίωμα (Axiom, Postulat, Prämisse μπορεί να καταταχθεί κάθε θέση η οποία θεωρείται ως βασική γενική υπόθεση μιας θεωρίας και η οποία δεν στηρίζεται σε άλλες θέσεις. Σύμφωνα με τον Popper (1966, Abschnitt 16) τα αξιώματα πρέπει να εκπληρούν τρεις προϋποθέσεις:

α) Τα αξιώματα πρέπει τόσο τα ίδια όσο και μεταξύ τους να μην έρχονται σε αντίθεση.

β) Πρέπει να είναι λογικά ανεξάρτητα μεταξύ τους, δηλαδή κανένα αξίωμα δεν πρέπει να στηρίζεται σε κάποιο άλλο αξίωμα.

γ) Το σύνολο των αξιωμάτων πρέπει να είναι ικανοποιητικό (hinreichend) και αναγκαίο ώστε να είναι δυνατή η στήριξη των άλλων θέσεων της θεωρίας. Δηλαδή τα αξιώματα δεν πρέπει να περιέχουν περιττές θέσεις.

Το κριτήριο ότι ένα αξίωμα δεν πρέπει να στηρίζεται σε κάποιο άλλο αξίωμα (σημείο β) διαφοροποιεί το αξίωμα από ένα θεώρημα ή μια υπόθεση μιας θεωρίας. Η δομή μιας θεωρίας εξαρτάται από την δομή των θέσεων που περιέχει η θεωρία. Οι θέσεις μιας θεωρίας διακρίνονται σε:

α) *Υπαρξιακές προτάσεις* (Existentielle Sätze). Αυτές οι θέσεις σχετίζονται με ένα συγκεκριμένο γνώρισμα και είναι του είδους “Αυτός, ή, ό είναι ... ή “υπάρχει”.

β) *Γενικές προτάσεις* (Universale Sätze) όπου συμπεριλαμβάνονται χαρακτηριστικά ενός απεριόριστου συνόλου (π.χ. όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί) και οι περισσότεροι νόμοι των φυσικών επιστημών. Σύμφωνα με τον Popper με καθαρά αυστηρά κριτήρια, θέσεις όπως “όλοι οι Έλληνες ομιλούν Ελληνικά” δεν είναι γενικές θέσεις, γιατί ο αριθμός τους είναι περιορισμένος και σχετίζονται με ένα συγκεκριμένο χώρο.

γ) *Ενικές προτάσεις* (Singuläre Sätze) θεωρούνται εκείνες οι θέσεις οι οποίες δεν είναι ούτε αυστηρά υπαρξιακές ούτε αυστηρά γενικές. Ενώ στις αυστηρά υπαρξιακές και γενικές θέσεις δεν υπάρχει καμμία χωρική

και χρονική σχέση στην ενική πρόταση υπάρχει αυτή η σχέση στην οποία αποδίδεται ο συγκεκριμένος χαρακτηρισμός και ο βαθμός χαρακτηρισμού.

Για να επιτευχθεί όμως αυτό θα πρέπει όσο γίνεται δυνατό να υπάρξει ένας ακριβής ορισμός των εννοιών που χρησιμοποιούνται. Στόχος της επιστήμης είναι η δημιουργία ενός συστήματος (υπο) θέσεων για την ερμηνεία όσο το δυνατόν περισσότερων ειδικότερων τμημάτων αντικειμένων ή προβλημάτων. Ερμηνεία σημαίνει αιτιολόγηση. Δηλαδή γιατί εμφανίζεται ένα συγκεκριμένο γεγονός.

1.2.2 Ο έλεγχος των θεωριών και των υποθέσεων

Οι θεωρίες περιέχουν αρκετούς Νόμους (κανόνες) με διαφορετικό βαθμό γενίκευσης. Κάθε θεωρία προσπαθεί να αναπαραστήσει τις σχέσεις συγκεκριμένων αντικειμένων ή να παρουσιάσει ένα μέρος της πραγματικότητας. Στη δημιουργία μιας επιστημονικής θεωρίας συμβάλλουν αποφασιστικά προϋπάρχουσες γνώσεις και προϋπάρχουσες ερμηνείες (κατανοήσεις) για την πραγματικότητα. Δηλαδή υπάρχουν προεπιστημονικές ή μη επιστημονικές θέσεις. Στόχος της επιστήμης είναι αυτές τις μη επιστημονικές θέσεις, για την υπάρχουσα πραγματικότητα, να τις κατατάξει σε ένα σύστημα θέσεων όπου οι κανόνες αναπαράστασης πρέπει να είναι διαφανείς, να μπορούν να κατανοηθούν και να αποτελούν αντικείμενο κριτικής.

Θεωρίες και υποθέσεις είναι κατ' αρχήν προκαταλήψεις οι οποίες πρέπει να δοκιμαστούν στην πραγματικότητα και στους κανόνες της λογικής. Θα ήταν τραγικό λάθος να υποστηριχθεί ότι η πραγματικότητα υπάρχει μόνο τότε όταν έχει ερευνηθεί από την επιστήμη. Αυτό θα σήμαινε ότι το σύνολο των επιστημονικών θέσεων σχηματίζει κάθε φορά το σύνολο όλων των θέσεων σχετικά με την πραγματικότητα.

Κάθε θεωρία είναι ένα ερευνητικό πρόγραμμα ή παράδειγμα που κατευθύνει τη διαδικασία της έρευνας και χρησιμοποιεί γι' αυτό συγκεκριμένα βοηθητικά μέσα (π.χ ορισμούς, νόμους, κανόνες).

Κανόνες αναπαράστασης και ερευνητικά εργαλεία είναι αποτέλεσμα μιας επικοινωνιακής σχέσης μεταξύ του επιστήμονα (ερευνητή) και του αντικειμένου το οποίο πρόκειται να αναπαρασταθεί (κατασκευασθεί).

Η επιστημονική θεωρία με τον συχνά χρησιμοποιούμενο όρο "Μεθοδολογικός Κανόνας" υπονοεί την συνεχή προσπάθειά της να δημιουργή-

σει κανόνες για τη διατύπωση θέσεων και να δώσει εκ νέου κανόνες γι' αυτούς τους κανόνες. Η προσπάθειά της βρίσκεται στο γεγονός ότι με την βοήθεια λογικών συλλογισμών και πρακτικών προτάσεων θέλει να αποκλείσει όχι μόνο απλά υποθετικές διατυπώσεις (Spekulationen) αλλά και έναν αφελή πρακτικισμό (Empirismus). Από εδώ συνάγεται ότι οι θεωρίες είναι σε θέση να περιγράψουν με διαφορετικό τρόπο την πραγματικότητα, γιατί υπάρχουν πολλά συστήματα ερμηνείας.

Το βασικό ερώτημα το οποίο τέθηκε τα τελευταία χρόνια σε γνωσιολογικό επίπεδο είναι, πώς μπορεί να γίνει έλεγχος των θέσεων, των θεωριών και των αντιμαχόμενων θεωριών; Ποια εμπειρία ή ποιά εμπειρική βάση είναι απαραίτητη για να γίνει μια θέση αποδεκτή; Ποιο κριτήριο υπάρχει για να αποφασίσει κανείς, αν μία θέση είναι σωστή ή λάθος;

Σύμφωνα με τον Friedrichs (1973 σελ. 71 κ.ε.) τα σπουδαιότερα επιχειρήματα αυτής της συζήτησης συνοψίζονται στα ακόλουθα δέκα σημεία.

1. Δεν είναι δυνατό, καθαρά γενικές θέσεις να επιβεβαιωθούν. Επειδή αυτές οι θέσεις έχουν μία χωρική ή χρονική σχέση, απαραίτητη προϋπόθεση θα ήταν να βρεθούν όλα τα αντικείμενα τα οποία συμπεριλαμβάνονται στο σύνολο της θέσης για να διαπιστωθεί αν η θέση είναι αληθής ή όχι. Αν για παράδειγμα η θέση "Όλες οι κοινωνίες έχουν ένα σύστημα κοινωνικής διαστρωμάτωσης" πρέπει να είναι καθαρά γενική, τότε θα πρέπει η διαπίστωση της αλήθειας να είναι αδύνατη, γιατί αυτό προϋποθέτει την έρευνα όλων των προηγούμενων, τωρινών και επόμενων κοινωνιών σχετικά με την κοινωνική διαστρωμάτωση (η άποψη ότι θα έπρεπε ή θα μπορούσε να υπάρχει μια τέτοια κοινωνία δεν θα μπορούσε να αποτελέσει αποδεικτικό στοιχείο για την μη - αλήθεια της πρότασης).

2. Καθαρά υπαρξιακές θέσεις δεν μπορεί να αποδειχθούν σαν λάθος. Η θέση "υπάρχει μια οικογένεια με πολλά παιδιά", η οποία επίσης δεν έχει καμία χωρική - χρονική σχέση, θα μπορούσε να οδηγήσει εκ νέου σε μια ατέλειωτη (συνεχή) διαδικασία αναζήτησης τέτοιων στοιχείων για να οδηγήσουν στη διάψευση, στο συμπέρασμα, δηλαδή ότι δεν υπάρχει καμία τέτοια οικογένεια. Η μη αλήθεια, δηλαδή η διάψευση αυτής της θέσης, δεν μπορεί να αποδειχθεί.

3. Έτσι διαπιστώνεται μία ασυμμετρία μεταξύ καθαρά γενικών και καθαρά υπαρξιακών θέσεων. Οι γενικές θέσεις δεν μπορούν να αποδειχθούν ως αληθινές, και οι υπαρξιακές ως μη αληθινές. Περισσότερο εδώ ισχύει

ότι οι γενικές θέσεις μπορούν να διαψευσθούν και οι υπαρξιακές να επαληθευτούν.

4. Κατ' αυτόν τον τρόπο, διαμορφώνεται ένα διαχωριστικό κριτήριο για τον έλεγχο των γενικών θέσεων, δηλαδή η δυνατότητα μη επαλήθευσης. Κάθε γενική θέση ισχυρίζεται ότι ένα συγκεκριμένο γνώρισμα χαρακτηρίζει όλα τα στοιχεία ενός καθορισμένου συνόλου αντικειμένων. Στο προηγούμενο παράδειγμα ο ισχυρισμός είναι ότι δεν υπάρχει καμία κοινωνία χωρίς ένα σύστημα κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Αν υπάρξει η δυνατότητα να βρεθεί μια τέτοια κοινωνία (υπαρξιακή θέση): "Υπάρχει μια κοινωνία χωρίς κοινωνική διαστρωμάτωση", τότε δεν επαληθεύεται η γενική θέση. Μια θέση που δεν έχει διαψευστεί πρέπει να θεωρείται ότι ισχύει.

5. Θέσεις και θεωρίες θα μπορούσαν να διαψευσθούν, όταν γίνει σαφές κάτω από ποιες προϋποθέσεις ποιες θέσεις που στηρίζονται στην παρατήρηση δεν συμφωνούν με την θεωρία. Αυτό οδηγεί στο πρόβλημα μεταξύ του περιεχομένου της πληροφορίας των θέσεων και των θεωριών.

6. Με βάση το σημείο (4) οι ενικές θέσεις είναι κατάλληλες για να αντικρούσουν θέσεις σχετικά με νόμους μίας θεωρίας ή την ίδια την θεωρία. Υπάρχουν πολλές τέτοιες ενικές θέσεις στην περίπτωση των καθαρά γενικών θέσεων για το κάθε σύνολο των καθορισθέντων αντικειμένων. Ανάλογα, και το περιεχόμενο μίας θέσης είναι το ίδιο με την κατηγορία των ενικών θέσεων τις οποίες αποκλείει (οι οποίες δεν επαληθεύονται).

7. Το περιεχόμενο της πληροφορίας σε ντετερμινιστικές (καθορισμένες) θέσεις είναι πιο μεγάλο από ό,τι σε στατιστικές θέσεις. Αναφέρεται ότι το γνώρισμα κατατάχθηκε ανάλογα με τον συγκεκριμένο αριθμό των περιπτώσεων (στοιχείων) του αντικειμένου. Γι' αυτό τον λόγο στατιστικές θέσεις δεν μπορούν κατ' αρχήν να διαψευσθούν, αφού από την αρχή επισημαίνεται ότι υπάρχουν περιπτώσεις που δεν ισχύει αυτή η θέση.

8. Ο Lakatos (1970, σελ. 106 κ.ε.) επισημαίνει δύο δυσκολίες. Η μία δυσκολία έγκειται στο γεγονός ότι μεταξύ δύο αντιμαχόμενων θεωριών ή ερμηνειών δεν απορρίπτεται η μια απ' αυτές εξαιτίας του πειράματος ή της διάψευσης, αλλά πολύ περισσότερο χρησιμοποιεί κανείς και μία τρίτη θέση, σύμφωνα με την οποία ο νόμος (κανόνας) ισχύει μόνο τότε, όταν όλες οι άλλες προϋποθέσεις είναι σταθερές. Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν εί-

ναι εύκολη η διάψευση μιας θεωρίας. Η άλλη δυσκολία βρίσκεται στο γεγονός ότι στην ερευνητική μέθοδο υπεισέρχονται και θεωρίες, οι οποίες επηρεάζουν και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Για την επίλυση του προβλήματος ο Lakatos προτείνει την “μεθοδολογική διάψευση” (“methodologische Falsifikationismus”): Οι επιστήμονες συμφωνούν για το ποιές ενικές θέσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διάψευση και αφού αυτές οι θέσεις έχουν αξιοποιηθεί από τις υπάρχουσες σήμερα ερευνητικές μεθόδους, ο καθένας που τις κατέχει μπορεί να αποφασίσει αν οι θέσεις είναι αποδεκτές ή όχι.

9. Ξεκινώντας από την δυνατότητα διαφορετικών ερμηνειών, έχει δημιουργηθεί το πρόγραμμα του “επιστημονικού πλουραλισμού”. Υπάρχουν ανταγωνιστικές θεωρίες ή ερευνητικά προγράμματα με τους ίδιους μεθοδολογικούς κανόνες για τους οποίους θα πρέπει να αποφασίσει κανείς τότε όταν θα έχουν αναπτυχθεί ικανοποιητικά .

10. Μια θεωρία ή ένα σύστημα θέσεων διαψεύδεται όχι μόνο με τις διάφορες παρατηρήσεις αλλά και με μία άλλη θεωρία. Τα κριτήρια για την προτίμηση μιας από δύο ανταγωνιστικές θεωρίες Θ1 και Θ2 είναι:

α) *Ακρίβεια*: Η Θ2 βασίζεται σε καλύτερο δείγμα, οι μεθοδολογικές έρευνες είναι πιο ακριβείς, έχουν γίνει διάφορες δοκιμασίες (τεστ) , έλεγχος κ.λπ.

β) *Αξιωματοποίηση*: Κατά την αξιωματοποίηση και των δύο θεωριών διαπιστώνεται ότι η Θ2 δεν περιέχει καθόλου ή ελάχιστες αντιθέσεις σε σχέση με την Θ1.

γ) *Δυνατότητα διάψευσης*: Ο αριθμός των παραγόντων διάψευσης στις θέσεις της Θ2 είναι μεγαλύτερος από αυτόν της Θ1. Η Θ2 λοιπόν αποκλείει περισσότερες μεμονωμένες (ενικές) θέσεις παρατήρησης.

δ) *Εμπειρική ισχύς*: Από το (γ) συνάγεται ότι η εμπειρική ισχύς της Θ2 είναι μεγαλύτερη αυτής της Θ1. Η Θ2 ερμηνεύει περισσότερα γεγονότα από την Θ1, ή γεγονότα που η Θ1 αποκλείει.

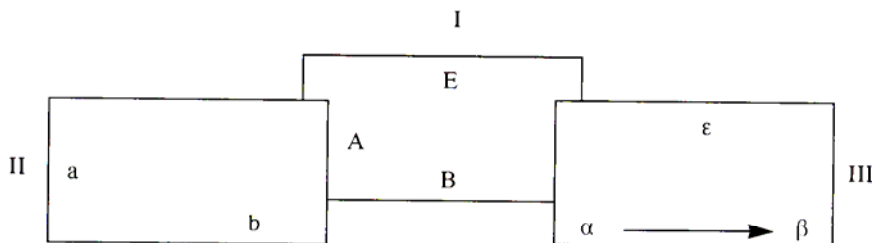
ε) *Συμπερίληψη* (Einschluss): Η Θ2 ερμηνεύει επίσης όλες τις μη διαψευσμένες θέσεις της Θ1. Η Θ2 ερμηνεύει δηλαδή και την “επιτυχία” της Θ1.

στ) *Ενίσχυση*: Η Θ2 είναι σε θέση να ενισχύει και άλλες θέσεις της Θ1.

ζ) *Πείραμα απόφασης*: Δύο αντιμαχόμενες ερμηνείες ή δύο υποθέσεις από αντιμαχόμενες θεωρίες μπορούν σε μία έρευνα σε ένα πείραμα ("crucial experiment") να ελεγχθούν ταυτόχρονα. Παραδείγματα από τις φυσικές επιστήμες δείχνουν ότι τέτοια πειράματα απόφασης δεν οδηγούν πάντοτε (αμέσως ή με την πάροδο αρκετού χρόνου) στην απόρριψη μιας θεωρίας.

Τη σχέση μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας ο Popper προσπάθησε να την παρουσιάσει σχηματικά ως ακολούθως.

Διάγραμμα 2: Σχέση μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας (Popper 1963, σελ. 108).

I: Το σύμπαν το σύνολο της πραγματικότητας (το αντικείμενο" αυτό καθαυτό")

II: Το σύμπαν των παρατηρούμενων φαινομένων

III: Το σύμπαν της περιγραφικής γλώσσας και της συμβολικής παρουσίασης.

a, b : Απομονωμένα αντικείμενα ή γεγονότα

A, B : Οι πραγματικότητες οι οποίες κρύβονται πίσω από αυτές τις παρουσιάσεις (π.χ. εξουσία).

α, β: Οι περιγραφές ή οι παρουσιάσεις (Μοντέλο)

E. Η "ουσία" από A και B, η "πραγματική" σχέση.

ε. Η περιγραφική θεωρία

Μπορούμε από ε (νόμος, κανόνας) και α (προϋποθέσεις) να εξάγουμε β (συμπέρασμα).

1.3. Οι ορισμοί και η χρήση τους

Οι έννοιες τις οποίες χρησιμοποιεί κάθε επιστήμη είναι μέσα (εργαλεία) με την βοήθεια των οποίων γίνεται προσπάθεια ένα τμήμα της πραγματικότητας να καταμεριστεί σε τμήματα τα οποία ονομάζονται αντικείμενα και χαρακτηριστικά. Την κατάταξη των χαρακτηριστικών στα αντικείμενα μπορεί, πολύ απλοποιημένα, να την ονομάσει κανείς ορισμό.

Όταν θέλουμε να περιγράψουμε σε κάποιον μια κατάσταση, τότε είναι απαραίτητο να έχουμε κάνει σαφές τι εννοούμε με τις χρησιμοποιούμενες έννοιες, αν θέλουμε να έχουμε πράγματι μια επικοινωνία μαζί του. Η “κατανόηση” της περιγραφής είναι ολοκληρωμένη, όταν περιγράφων και ακροατές κατανοούν με τον ίδιο τρόπο τις θέσεις, συνδέουν το περιεχόμενο με τις ίδιες έννοιες και χρησιμοποιούν τη γλώσσα στην ίδια σχέση διαπραγμάτευσης. Αυτές οι προϋποθέσεις πολύ σπάνια συναντώνται στην καθημερινή ζωή. Ο επιστήμονας ξεκινώντας από την γλώσσα της καθημερινότητας είναι υποχρεωμένος, τους λαμβανόμενους χαρακτηρισμούς να τους συγκεκριμενοποιήσει εννοιολογικά και να διατυπώσει ακριβείς θέσεις, αν θέλει να επικοινωνήσει επιστημονικά με άλλους συναδέλφους του που γνωρίζουν τους κανόνες της επιστήμης - χωρίς να κινδυνεύει να παρεξηγηθεί - και να μπορούν οι θέσεις του αυτές να ελεγχθούν επακριβώς.

Σε κάθε επιστήμη οι χρησιμοποιούμενες έννοιες (ανεξάρτητα από τους διάφορους ορισμούς) θα πρέπει να είναι με σαφήνεια διατυπωμένες και να χρησιμοποιούνται με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή να διακρίνονται αποσταθερότητα. Όταν για παράδειγμα αποφασίζουμε να χαρακτηρίσουμε ένα άτομο ως “νευρωτικό”, θα πρέπει τα χαρακτηριστικά αυτού του ατόμου να ανήκουν στα χαρακτηριστικά της έννοιας “νευρωτικός”. Η απόφαση για την κατάταξη θα πρέπει να είναι για όλους τους ειδικούς η ίδια (σταθερότητα). Στις κοινωνικές επιστήμες έχει επισημανθεί από αρκετούς το γεγονός ότι πολλές φορές οι χρησιμοποιούμενες έννοιες ούτε με σαφήνεια διατυπώνονται, αλλά ούτε και με την ίδια σημασία χρησιμοποιούνται.

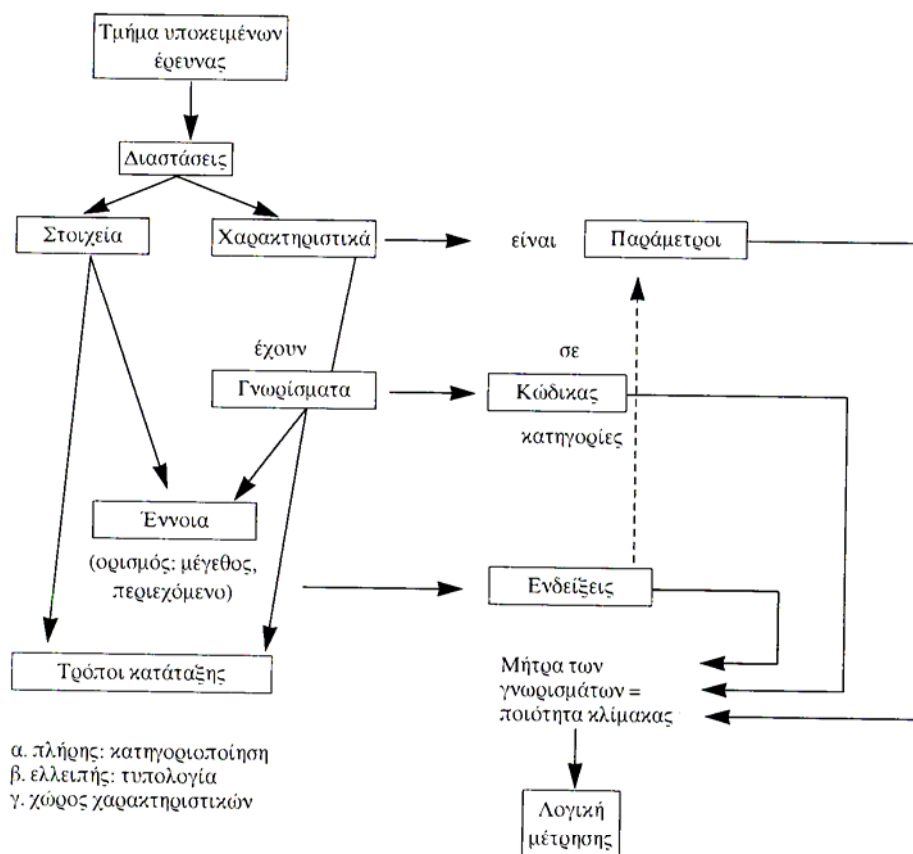
Οι έννοιες μπορούν μόνο τότε να “κατανοηθούν”, όταν στην εκάστοτε λέξη με την βοήθεια των σημασιολογικών κανόνων καταταχθούν μια σειρά από χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά είναι παρατηρούμενα γεγονότα και (ή) λέξεις των οποίων η σημασία είναι γνωστή.

Ως ορισμός μπορεί να χαρακτηριστεί ο τρόπος της γλωσσικής χρησιμοποίησης μίας έννοιας. Σχετικά με τις δυνατότητες και την καταλληλότητα ορισμού οι απόψεις διίστανται, στην πλούσια βιβλιογραφία παρ' ότι πολλά σημεία γίνονται αποδεκτά.

1.4. Η δόμηση των υποκειμένων της έρευνας

Για την ερευνητική διαδικασία είναι απαραίτητος ο καθορισμός μιας σειράς στοιχείων ακόμη. Βασικής σημασίας είναι ο διαχωρισμός μεταξύ υποκειμένων και χαρακτηριστικών τα οποία συνδέονται μεταξύ τους περίπου έτσι, όπως παρουσιάζονται στο ακόλουθο διάγραμμα.

Διάγραμμα 3: Στοιχεία δόμησης ενός τμήματος υποκειμένων έρευνας (Friedrichs 1973, σελ. 86).

Σ' ορισμένα από αυτά τα στοιχεία που αναφέρονται στο διάγραμμα θα ασχοληθούμε διεξοδικότερα αμέσως παρακάτω.

1.4.1. Ποιοτικές και ποσοτικές έννοιες

Σε ένα αντικείμενο ή σε μια ομάδα αντικειμένων προσδίδουμε διάφορα επίθετα (ιδιότητες χαρακτηριστικά). Στην καθημερινή γλώσσα αυτό συνήθως γίνεται με διάφορα επίθετα π.χ. Μια πόλη είναι “πολύ μεγάλη”, είναι “Μεγαλούπολη”. Τέτοιες έννοιες και επίθετα ονομάζονται κατηγοροποιημένες έννοιες.

Οι επιστημονικές έρευνες αρχίζουν συνήθως με τέτοιες έννοιες, οι οποίες προέρχονται από την καθημερινή ζωή, οι οποίες όμως αποδεικνύονται ως μη ακριβείς. Έτσι, στην επιστημονική έρευνα αυτά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά (επίθετα) αντικαθίστανται από τους συγκριτικούς βαθμούς αυτών των επιθέτων (“μεγαλύτερος”, “μικρότερος”) κ.λπ. και με ποσοτικά ή μετρικά χαρακτηριστικά.

Για παράδειγμα το μέγεθος μιας πόλης καθορίζεται με τον αριθμό των κατοίκων της ή με την έκτασή της σε χιλιόμετρα. Τα χαρακτηριστικά “μικρή” και “μεγάλη” με την σημασιολογική ανάλυση διαφοροποιούνται σε αριθμό κατοίκων (πληθυσμός) και επιφάνεια. Αυτά τα αριθμητικά μεγέθη με τη σειρά τους μετατρέπονται εκ νέου σε διάφορες ομάδες χαρακτηριστικών, έτσι ώστε πόλεις με συγκεκριμένο πληθυσμό να θεωρούνται “μικρές”, “μεσαίες” ή “μεγάλες”.

1.4.2 Ομαδοποίηση (Klassifikation)

Κατά την ομαδοποίηση γίνεται προσπάθεια σε ένα σύνολο στοιχείων του υποκειμένου της έρευνας να καταταχθεί ένα σύνολο ιδιοτήτων. Το μέγεθος της ομαδοποίησης εξαρτάται από το σύνολο των ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών (“διαστάσεις”). Με πολύ αυστηρά κριτήρια κάθε ιδιότητα εννοείται ως μία διχοτόμηση δηλαδή εμφανίζεται - δεν εμφανίζεται. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου χρησιμοποιούνται και συνδυασμοί ιδιοτήτων για την κατηγοροποίηση των στοιχείων.

Μία ομαδοποίηση πρέπει να εκπληρώνει τους τρεις ακόλουθους όρους της σαφήνειας της αποκλειστικότητας και της πληρότητας (Eindeutigkeit, Ausschliesslichkeit, Vollständigkeit).

α) Είναι σαφές όταν κάθε υποκείμενο μπορεί να χαρακτηριστεί από την εμφάνιση μιας ιδιότητας.

β) Είναι αποκλειστική όταν εμφανίζεται μόνο μία, και όχι περισσότερες μορφές μιας ιδιότητας.

γ) Είναι πλήρης όταν εκπληρούνται αυτές οι προϋποθέσεις, δηλαδή όταν κανένα υποκείμενο δεν μένει χωρίς να του έχει προσαφθεί μία μορφή ιδιότητας.

1.4.3 Τυπολογίες

Με την τυπολογία ένα σύνολο υποκειμένων ορίζεται με την βοήθεια ιδιοτήτων (χαρακτηριστικών) από τις οποίες δεν γνωρίζει κανείς αν είναι επαρκείς ή όχι και αν μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει μία πλήρη κατηγοροποίηση.

Στην Ψυχολογία για παράδειγμα υπάρχουν πολλές τυπολογίες (π.χ. Jaensch). Οι τυπολογίες έχουν ευριστική αξία, δηλαδή ερεθίζουν το γνωσιολογικό ενδιαφέρον και το ερευνητικό πρόβλημα. Οδηγούν με άλλα λόγια στην εμφανή δημιουργία μιας θεωρίας. Ένας άλλος τρόπος για να φθάσει κανείς σε τυπολογίες είναι η κατασκευή των “χώρων ιδιοτήτων” (Merkmalsräume).

Ένα κλασικό παράδειγμα είναι η τυπολογία του Merton (1957, σελ. 139 κ.ε.). Αυτή σχετίζεται με τις μορφές της συμπεριφοράς, με τις οποίες τα άτομα προσαρμόζονται στο περιβάλλον τους. Ο Merton στηρίζεται στους στόχους οι οποίοι διαμορφώνονται από μία κοινωνία και τα μέσα τα οποία χρησιμοποιούνται για την επίτευξη αυτών των στόχων.

Πίνακας 1 Τυπολογία των μορφών ατομικής προσαρμογής
(Merton 1957)

Μορφές προσαρμογής	πολιτιστικοί στόχοι	θεσμοθετημένα μέσα
I Προσαρμογή (Konformität)	+	+
II. Εκσυγχρονισμός (Innovation)	+	-

III Τελετουργισμός (Retualismus)	-	+
IV Αναδίπλωση-εσωστρέφεια (Rückzug)	-	-
V. Διαμαρτυρία (Rebellion)	+	+
	-	-

Ένα συν “+” σημαίνει συμφωνία, ένα πλην “-” σημαίνει άρνηση και ένα συν, πλην “±” σημαίνει άρνηση των στόχων που υπάρχουν και δημιουργία νέων στόχων.

Όσο λιγότερο έχουν ελεγχθεί εμπειρικά οι ομαδοποιήσεις και τυπολογίες (π.χ. με ανάλυση παραγόντων) ή μπορούν να συναχθούν από το θεωρητικό υπόβαθρο τόσο μεγαλύτερη είναι η υποκειμενικότητα με την οποία έχουν κατασκευασθεί.

Παρά την βασική αυτή αντίρρηση ελεγμένες εμπειρικά ομαδοποιήσεις και τυπολογίες έχουν μερικά προτερήματα. Αυτά είναι:

α) *Η δόμηση*: Κατατάσσουν ένα μεγάλο αριθμό υποκειμένων σε ομάδες που μπορούν να παρατηρηθούν (π.χ. ρόλοι, αξίες συμπεριφοράς).

β) *Η ευριστική αξία*: Δημιουργούν ένα σύστημα θεωρητικών και εμπειρικών ορισμών, το οποίο όταν στηρίζεται σε υποθέσεις τότε και η ομαδοποίηση ή η τυπολογία αποτελεί τμήμα της θεωρίας η οποία οδηγεί στην παραπέρα δημιουργία υποθέσεων.

γ) *Η βάση για το δείγμα*: Όσο πιο πολύ επαληθεύονται οι ομαδοποιήσεις και τυπολογίες τόσο πιο πολύ μπορούν να χρησιμοποιηθούν για βάση του δείγματος. Οι δημιουργούμενες μονάδες της κάθε ομαδοποίησης παρουσιάζουν το σύνολο των διαφορετικών μονάδων για ένα δείγμα (π.χ. η ομαδοποίηση ατόμων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά οδηγεί στον ορισμό των κοινωνικών στρωμάτων). Η ομαδοποίηση αυτή περιγράφει τις περιπτώσεις ενός τμήματος.

δ) *Η σύγκριση ακραίων ομάδων*: Για ειδικούς ερευνητικούς λόγους η ομαδοποίηση και κατηγοροποίηση επιτρέπουν την εκλογή ακραίων ομάδων για σύγκριση (π.χ. ατόμων, οργανώσεων, κοινωνιών κ.λπ.).

Οι ομαδοποιήσεις και τυπολογίες μπορούν να χαρακτηρισθούν και ως ταξινόμηση (Taxonomie).

1.4.4 Κωδικοποίηση

Βασική σημασία για την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων τα οποία έχουν κερδηθεί με την βοήθεια της ερευνητικής μεθόδου (π.χ παρατήρηση, ερωτηματολόγια ή ανάλυση περιεχομένου) αποτελεί η κωδικοποίηση των γεγονότων.

Οι απαντήσεις σε ερωτήσεις οι οποίες σχετίζονται με την συμπεριφορά ατόμων ή οι λέξεις κάποιου κειμένου ερευνώνται πάντοτε σε σχέση με διάφορες ιδιότητες οι οποίες συμπεριλαμβάνονται σε διάφορες έννοιες, δηλαδή, διάφορα “γεγονότα” ομαδοποιούνται με τη βοήθεια λέξεων. Ο τρόπος και ο βαθμός παρουσίας (Ausprägung) μιας ιδιότητας ή ενός χαρακτηριστικού στην κωδικοποίηση ονομάζεται “Κατηγορία”. Αν οι διάφορες κατηγορίες σε μία συνέντευξη ή σε μια παρατήρηση είναι δοσμένες εκ των προτέρων, τότε η κωδικοποίηση προϋποθέτει ορισμένες υποθέσεις που μπορεί να υπάρχουν ή τις δυνατότητες αντίδρασης από ένα ερέθισμα όταν πρόκειται για συμπεριφορά.

Για την κωδικοποίηση μεθοδολογικά ισχύουν τα ίδια κριτήρια που ισχύουν και για την ομαδοποίηση. Δηλαδή:

- α) Κάθε ερώτηση (γεγονός) θα πρέπει να καταταχθεί σε μία κατηγορία.
- β) Οι κατηγορίες θα πρέπει να αποκλείουν η μία την άλλη.
- γ) Η κωδικοποίηση θα πρέπει να έχει μία μόνο διάσταση και να είναι πλήρης. Αυτό για παράδειγμα δεν συμβαίνει στην περίπτωση των δυνατοτήτων απάντησης “Ναι” “Όχι” χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα κατάταξης της απάντησης “δεν γνωρίζω”.

Η απαίτηση, ότι η κωδικοποίηση πρέπει να περιλαμβάνει μόνο ένα χαρακτηριστικό, δηλαδή να είναι μονοδιάστατη μας λέει ότι είναι αδύνατο να συμπεριληφθούν όλες οι δυνατότητες απάντησης σε έναν κώδικα. Αν επιδιώκεται κάτι τέτοιο τότε θα πρέπει να σχηματισθούν διάφορες (υπο) κατηγορίες ιδιοτήτων που θα ανήκουν σε μία πιο ευρύτερη κατηγορία. Ακολουθείται δηλαδή εδώ η αρχή του καταμερισμού (Einteilungsprinzip des Codes).

1.4.5. Παράμετρος (Variable)

Σε πολλές έρευνες, κάτω από τον όρο παράμετρος, εννοούνται οι έννοιες οι οποίες περιέχονται στις υποθέσεις και χρησιμοποιούνται σε μία εμπειρική έρευνα. Σε άλλες έρευνες οι παράμετροι είναι οι ιδιότητες που καθορίζονται εμπειρικά και από τον τρόπο εμφάνισής τους. Σύμφωνα με τον Galtung (1967, σελ. 73) “παράμετροι είναι ένα σύνολο αξιών οι οποίες σχηματίζουν μία κατηγοροποίηση”.

Σε κάθε υποκείμενο θα πρέπει να καταταχθεί μια μορφή εμφάνισης (αξία, διαβάθμιση) της ιδιότητας (παράμετρος). Το υποκείμενο θα πρέπει να ιδωθεί ως ένα μη δομημένο σύμπαν (άπειρο, Universum) από παράμετρους. Επειδή κάτω από ειδικές περιπτώσεις ελάχιστα γνωρίζουμε για την δομή του υποκειμένου υποθέτουμε ότι θα υπάρχουν γενικές ομάδες ή ένα σύνολο από συσχετιζόμενες ιδιότητες τις οποίες θεωρούμε ως διαστάσεις του υποκειμένου.

Στις υποθέσεις μιας έρευνας διατυπώνονται διάφορες σχέσεις μεταξύ των παραμέτρων. Όπως οι έννοιες έτσι και οι παράμετροι μπορούν να κατηγοροποιηθούν (ομαδοποίηση). Οι υποτιθέμενες σχέσεις μεταξύ δύο ή περισσότερων παραμέτρων οδηγούν εκ νέου στη σχέση αίτιο - αποτέλεσμα.

Διακρίνουμε τρία είδη παραμέτρων, την ανεξάρτητη, την εξαρτημένη και την παρεμβλλόμενη παράμετρο ή μεταβλητή.

Με τον όρο *ανεξάρτητη μεταβλητή* (παράμετρο) ορίζονται οι προϋποθέσεις και με *εξαρτημένη μεταβλητή* τα αποτελέσματα ή οι επιδράσεις. Ένα παράδειγμα για να γίνει πιο κατανοητή αυτή η σχέση. “Όσο πιο μικρή είναι η ηλικία γάμου τόσο πιο μεγάλος είναι ο αριθμός των διαζυγίων”.

Για *παρεμβλλόμενες μεταβλητές* (παραμέτρους) μιλάμε τότε όταν οι σχέσεις που υποθέτουμε ότι υπάρχουν μεταξύ ανεξάρτητων και εξαρτημένων μεταβλητών ισχύουν μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Στο προηγούμενο παράδειγμα ισχύουν μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις όπως π.χ. χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ή ο αριθμός των παιδιών είναι δυνατό να παρεμβληθούν και να επηρεάσουν την απόφαση για διαζύγιο.

Η υπόθεση στο παράδειγμα πρέπει να διατυπωθεί “όσο πιο μικρή εί-

ναι η ηλικία του γάμου και όσο πιο μικρός είναι ο αριθμός των παιδιών τόσο πιο μεγάλος είναι ο αριθμός των διαζυγίων". Η παρεμβλλόμενη μεταβλητή είναι μία βοηθητική κατασκευή για την ερμηνεία αντικρουόμενων αποτελεσμάτων.

Από το σχεδιασμό ακόμη της έρευνας θα πρέπει να γνωρίζουμε με ποιο επίπεδο υποκειμένων σχετίζονται οι διάφορες μεταβλητές. Για να επιτευχθεί όμως αυτό θα πρέπει να γίνει συστηματική κατηγοροποίηση των μεταβλητών. Ένα τέτοιο σύστημα κατηγοροποίησης (ομαδοποίησης) το οποίο θα πρέπει να ακολουθήσει μια εμπειρική έρευνα κατασκεύασαν οι Lazarsfeld και Menzel (1961). Αυτή η κατηγοροποίηση βασίζεται στη σχέση μεταξύ ατομικών και συλλογικών (ομαδικών) χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων. Γενικά μπορεί να θεωρηθεί ως μία κατηγοροποίηση μεταβλητών σε επίπεδα στα οποία ανήκει μια ερευνητική μονάδα. Επίπεδα με συνεχώς αυξανόμενη πολυπλοκότητα είναι π.χ. το άτομο, η ομάδα, η οργάνωση, η κοινωνία.

Η κατηγοροποίηση δηλαδή εδώ σχετίζεται αφενός μεν με επίπεδα διαφορετικής πολυπλοκότητας όπου ένα επίπεδο σχετίζεται πάντοτε με το αμέσως υψηλότερο και αφ' ετέρου με το είδος των χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων (βλ. ακόλουθο πίνακα).

Πίνακας 2: Κατηγοροποίηση των μεταβλητών σε ερευνητικά επίπεδα (Lazarsfeld και Menzel 1961, Friedrichs 1973, σελ. 96)

Επίπεδο/ Μονάδα	Ιδιότητες στηριζόμενες σε		
	απόλυτες ιδιότητες (απλά χαρακτηριστικά)	Κατανομές (πόσο συχνά κά- νει κάποιος ή μια ομάδα κάτι)	Δομή (σε ποιά σχέση βρίσκεται το άτομο ή η ομά- δα με άλλους.)
E (π.χ. άτομο) απόλυτες	συγκριτικές	συσχετικές	περιεχομένου
E+1 (π.χ. ομάδες) απόλυτες	αναλυτικές	δομικές	περιεχομένου

Η κατηγοροποίηση των μεταβλητών μας αναγκάζει να λάβουμε υπόψη τη σχέση μεταξύ ατόμων και κοινωνικής δομής. Στον παραπάνω πίνακα παρατηρούμε το είδος των μεταβλητών με τις οποίες χαρακτηρίζει κανείς μία μονάδα (ένα υποκείμενο) ενός επιπέδου. Οι μονάδες στο παράδειγμα

εδώ είναι στο πρώτο επίπεδο το άτομο και στο δεύτερο επίπεδο διάφορες ομάδες.

Το επάνω μέρος του πίνακα μας πληροφορεί για το είδος των ιδιοτήτων σύμφωνα με τις οποίες κατηγοροποιείται μία μονάδα. Έτσι οι μονάδες μπορούν να ερευνηθούν με την βοήθεια των ακόλουθων μεταβλητών:

α) *Απόλυτες μεταβλητές*: φύλο, ηλικία ή παρουσία ενός ατόμου, αριθμός των μελών μιας ομάδας.

β) *Συγκριτικές μεταβλητές*: Η θέση ενός ατόμου σε κάποια ιεραρχία.

γ) *Συσχετικές μεταβλητές*: Η σχέση ενός ατόμου με άλλους π.χ. συναδέλφους, γνωστούς, φίλους.

δ) *Μεταβλητές περιεχομένου*: (Kontextuelle): Το άτομο είναι τμήμα μιας μεγαλύτερης μονάδας π.χ. μίας ομάδας η οποία συμπεριλαμβάνεται στο δεύτερο επίπεδο της ίδιας έρευνας.

ε) *Αναλυτικές μεταβλητές*: Συχνότητα ή μέσοι όροι (όπως στο β) π.χ. πόσο συχνά μέλη μίας ομάδας κάνουν κάτι;

στ) *Δομικές μεταβλητές*: Ποια είναι η σχέση της ομάδας με άλλες ομάδες;

ζ) Αποτελεί η ομάδα τμήμα μιας μεγαλύτερης μονάδας την οποία ερευνά η εργασία; (Αυτό θα ήταν τότε το επίπεδο 3).

Αν πράγματι λαμβανόταν υπόψη στην έρευνα και κάποιο άλλο επίπεδο (π.χ. οργάνωση) τότε και σ' αυτή την περίπτωση θα ίσχυε εκ νέου η προηγούμενη κατηγοριοποίηση των μεταβλητών. Σε μία σύγκριση ομάδας και οργάνωσης η ομάδα θα αποτελούσε το επίπεδο 1 και η οργάνωση το επίπεδο 2 του προηγούμενου πίνακα.

Γενικά ο κάθε ερευνητής θα πρέπει να έχει θέσει από την αρχή του σχεδιασμού της έρευνας το ερώτημα αν οι συγκεκριμένες υποθέσεις είναι κατάλληλες για το υποκείμενο της έρευνάς του και αν πράγματι η θεωρία (ή οι θεωρίες) στην οποία στηρίζεται είναι σε θέση να ερμηνεύσουν το πρόβλημα ή μήπως πρέπει να χρησιμοποιήσει άλλη, πιο κατάλληλη για την περίπτωσή του θεωρία. Ο κάθε ερευνητής μπορεί αν για το υποκείμενο της έρευνάς του δεν έχουν διατυπωθεί οι κατάλληλες θεωρίες και υποθέσεις να "δανεισθεί" από άλλα ερευνητικά πεδία υποθέσεις και ερμηνείες και να τις προσαρμόσει στο δικό του υποκείμενο έρευνας κατασκευάζοντας επιπλέον υποθέσεις και δίνοντας νέες ερμηνείες.

Η αξιολόγηση μιας έρευνας είναι συνάρτηση των απαντήσεων στα παρακάτω δύο ερωτήματα.

α) Οδήγησε η έρευνα στη δημιουργία νέων υποθέσεων;

β) Είναι μια περιγραφική έρευνα, μεθοδολογικά τόσο ακριβής, ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί αργότερα σε δευτερογενείς αναλύσεις;

Πολλές εμπειρικές έρευνες στις κοινωνικές επιστήμες δεν πληρούν τα προαναφερθέντα μεθοδολογικά κριτήρια. Μάλιστα ο Lakatos (1970, σελ. 176 σημ. 1) ασκώντας οξεία κριτική θεωρεί αυτές τις έρευνες ως πολλαπλή δοκιμασία (Testung) των καθημερινών γνώσεων - οι οποίες ούτως ή άλλως είναι κατανοητές-και κατοχύρωσή τους με στατιστικές προσπάθειες.

2. Το ερευνητικό πρόγραμμα

2.1. Ο σχεδιασμός της έρευνας

Αναφέραμε προηγούμενα ότι το ενδιαφέρον του ερευνητή μπορεί ν' αποτελέσει κίνητρο (αφορμή) για να διεξαχθεί μία έρευνα η οποία με τη σειρά της ακολουθώντας ένα "φαύλο κύκλο" οδηγεί τον ερευνητή σε νέα ενδιαφέροντα.

Στην αρχή κάθε ερευνητής δείχνει ένα γενικό ενδιαφέρον για ένα ερευνητικό θέμα χωρίς να έχει ένα συγκεκριμένο σχέδιο. Για μια έρευνα δεν αρκεί μόνο το ενδιαφέρον. Αυτό θα πρέπει να μετασχηματισθεί στις απαιτήσεις της επιστήμης. Κάτω από σχεδιασμό μιας έρευνας θα πρέπει να θεωρηθεί η διαδικασία εκείνη η οποία θα οδηγήσει στην κατάλληλη αιτιολογική συσχέτιση μιας αποκαλυπτικής και αξιοποιητικής σχέσης ενός προβλήματος. Πριν διεξαχθεί όμως η εμπειρική έρευνα θα πρέπει να σχεδιασθούν και διασαφηνισθούν τα διάφορα βήματα τα οποία πρέπει να γίνουν.

2.2. Φάσεις της ερευνητικής διαδικασίας

Κάθε εμπειρική μελέτη είναι και μία διαδικασία. Η χρονική διάρκειά της εξαρτάται από πολλούς παράγοντες (π.χ. την πολυπλοκότητα του προβλήματος, τον αριθμό και το βαθμό συνεργασίας των συνεργατών, το χρόνο σχεδιασμού και διεξαγωγής της έρευνας, το χρόνο που απαιτείται για την ερμηνεία των στοιχείων κ.λπ.). Συνήθως η εμπειρία μας λέει ότι μία έρευνα απαιτεί περισσότερο χρόνο απ' ό,τι είχε στην αρχή υπολογι-

σθεί. Εκείνο που μπορεί να καθορισθεί είναι οι φάσεις τις οποίες διέρχεται μια ερευνητική διαδικασία. Τέτοιες φάσεις είναι:

α.- Η διατύπωση του προβλήματος η οποία συμπεριλαμβάνει και τις διαπραγματεύσεις για τη χρηματοδότηση της έρευνας με την Υπηρεσία ή τον εντολέα.

β.- Ο σχεδιασμός της έρευνας και γενικά η δημιουργία του ερευνητικού προγράμματος.

γ.- Η συλλογή των στοιχείων.

δ.- Η κωδικοποίηση των στοιχείων η οποία συμπεριλαμβάνει και τον έλεγχο των στοιχείων για πιθανά λάθη.

ε.- Η μεταφορά των στοιχείων στον ηλεκτρονικό υπολογιστή, προγράμματα των ηλεκτρονικών υπολογιστών, εκτύπωση αποτελεσμάτων.

στ.- Η ερμηνεία και δημοσίευση των αποτελεσμάτων, ανακοινώσεις, συζητήσεις με ενδιαφερομένους, διάφορες ενέργειες για την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων, “συμβουλές” - προτάσεις στον εντολέα και χρηματοδότη της έρευνας κ.λπ.

Συνήθως οι φάσεις γ, ε, και στ διαρκούν περισσότερο απ’ ό,τι οι άλλες. Η διάρκεια της γ φάσης εξαρτάται κυρίως από τη μέθοδο η οποία χρησιμοποιήθηκε για την έρευνα. Σύμφωνα με τον Friedrichs (1973, σελ. 120), όταν σχεδιάζει κανείς μία έρευνα θα πρέπει να έχει σαν κατευθυντήρια γραμμή ότι η φάση β θα πρέπει να έχει τουλάχιστον τόση χρονική διάρκεια όση θα έχει και η μεγαλύτερη των άλλων φάσεων.

2.3. Αποκάλυψη (Exploration)

Σε πολλές έρευνες θα πρέπει να ξεκινήσει κανείς από τη διαπίστωση ότι η επεξεργασία της υπάρχουσας βιβλιογραφίας πολλές φορές δεν αρκεί για τον επακριβή ορισμό του προβλήματος. Για τη διατύπωση των υποθέσεων και τη χρησιμοποίηση των κανόνων για την ερμηνεία του προβλήματος, θα πρέπει κατ’ αρχήν να είναι επακριβώς γνωστό τι υπάρχει σχετικά μ’ αυτό το πρόβλημα. Για την επίτευξη αυτού του στόχου τα πρώτα βήματα είναι η ανάλυση των διαστάσεων και ο ορισμός των εννοιών.

Ιδιαίτερα στις περιγραφικές έρευνες η αποκάλυψη αποδεικνύεται πολύ χρήσιμη. Η “αποκάλυψη” είναι μια έννοια η οποία χρησιμοποιείται κυρίως στη διαγνωστική ψυχολογία. Στην έρευνα έχει μόνο τη σημασία “της κατευθυνόμενης γνωσιολογικής εξέτασης ενός αντικειμένου” και σαν τέτοια θα πρέπει να νοηθεί. Η αποκάλυψη διευρύνει και συμπληρώ-

νει την υπάρχουσα περιγραφή ενός αντικειμένου (ιδιότητας, προβλήματος).

Στις περισσότερες περιπτώσεις θεωρείται σκόπιμο να ερευνηθεί εάν υπάρχει σχετικό υλικό το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ή αναλυθεί. Δεν είναι απαραίτητο το υλικό αυτό να αποτελείται από ολοκληρωμένες έρευνες. Αρχούν για παράδειγμα οι κάθε είδους στατιστικές οι οποίες υπάρχουν σχετικά με το προς έρευνα θέμα.

Τέτοια βοηθητικά μέσα δείχνουν μια εικόνα από βασικές κατανομές ιδιοτήτων, μας δίνουν διάφορες ομαδοποιήσεις και κατηγορίες και σε πολλές περιπτώσεις μπορεί ν' αποτελέσουν και τη βάση για το δείγμα και τον τρόπο επιλογής του για τη σχεδιαζόμενη έρευνα. Σε πολλές περιπτώσεις η αποκάλυψη μπορεί να πάρει και τη μορφή μιας μικρής ή μεγάλης "προ-έρευνας" δηλαδή ενός πιλότου (pilot-study).

Αν για παράδειγμα θέλουμε να ερευνήσουμε "την ψυχοσωματική κατάσταση αλλοδαπών γυναικών που ζουν στην Ελλάδα", κατά πάσα πιθανότητα, θα πρέπει να θέσουμε διάφορα ερωτήματα ή με τη δημιουργία κάποιου ερωτηματολογίου ή με την προφορική συνέντευξη. Για τη δημιουργία όμως του ερωτηματολογίου δεν αρκεί η καθημερινή εμπειρία του ερευνητή. Για την αποκάλυψη του προβλήματος ένας κατάλληλος τρόπος θα ήταν ο ερευνητής να κάνει μια σειρά από ομαδικές συζητήσεις (Gruppendiskussionen) με μικρές ομάδες των 6 ή 8 γυναικών από διάφορες χώρες που ζουν ή εργάζονται στην Ελλάδα ή να πάρει συνεντεύξεις από 20 περίπου αλλοδαπές γυναίκες από εθνικότητες τις οποίες θέλει να ερευνήσει. Όποια μέθοδο κι αν χρησιμοποιηθεί εδώ, γεγονός είναι ότι τα αποτελέσματα της μικρής αποκαλυπτικής έρευνας θα βοηθήσουν στην καλύτερη δόμηση του προβλήματος.

Με βάση αυτά τα αποτελέσματα είναι πολύ εύκολος ο ερευνητικός σχεδιασμός για μια αναλυτική έρευνα του προβλήματος και αυτό για δύο λόγους. Πρώτον γιατί η αποκάλυψη επιτρέπει την κατασκευή ενός δοκιμασμένου δομημένου ερωτηματολογίου, το οποίο κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες είναι πιθανόν να περιέχει και προτάσεις για την επίλυση του προς έρευνα προβλήματος, και δεύτερον αν πρόκειται να χρησιμοποιηθούν περισσότερες από μια ερευνητικές μέθοδοι, μπορεί να καθορισθεί με περισσότερη βεβαιότητα ποια τμήματα του όλου προβλήματος μπορούν να ερευνηθούν με ποια μέθοδο. Στην καλύτερη περίπτωση δημιουργείται μια ερευνητική στρατηγική της οποίας τα ευρήματα είναι πιο αξιόπιστα, πιο ολοκληρωμένα και βρίσκονται πιο κοντά στην πραγματικότητα απ' ό,τι μπορεί να είναι τα αποτελέσματα μιας έρευνας με ελλιπή αποκάλυψη.

Πολλές φορές χρησιμοποιεί κανείς στην αποκάλυψη διαφορετική ερευνητική μέθοδο απ' ό,τι στην τελική (κύρια) έρευνα. Για παράδειγμα, σχεδόν πάντοτε πριν από την χρησιμοποίηση της δομημένης συμμετοχικής παρατήρησης σε μια έρευνα, ανεξάρτητα από το αντικείμενο της έρευνας, προηγείται μια μη δομημένη συμμετοχική παρατήρηση.

Αξιίζει τον κόπο να γίνει μια αποκάλυψη ή μια “προ-δοκιμασία” (Pretest) πριν την τελική έρευνα, τουλάχιστον πάντοτε όταν υπάρχει ελάχιστη βιβλιογραφία για το προς έρευνα πρόβλημα. Όσο πιο περιγραφική είναι κάποια έρευνα τόσο πιο απαραίτητη είναι η αποκάλυψη και τόσο μεγαλύτερη είναι η ευκαιρία για να προχωρήσει κανείς αναλυτικά και ερμηνευτικά στην έρευνα του προβλήματος. Τέλος, δεν θα πρέπει να ξεχνάει κανείς ότι όσο πιο ακριβής είναι ο σχεδιασμός μιας έρευνας τόσο λιγότερο χρόνο θα χρειασθεί για την αξιολόγηση και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων της έρευνας.

2.4. Το δείγμα (Stichprobe)

Θα μπορούσε κανείς ν' αναφέρει πάρα πολλά παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, όπου μια προσωπική εμπειρία με ένα άτομο ή μια ιδιότητα γενικεύεται. Συνήθως όλες οι αντιπαραθέσεις και συζητήσεις που γίνονται καθημερινά για διάφορα πρόσωπα, πράγματα, ιδιότητες, αντικείμενα κ.λπ., βασίζονται κυρίως σε διαφορετικές παρατηρήσεις.

Είναι γνωστό ότι *βρίσκεται κανείς μόνο σε ορισμένες συγκεκριμένες καταστάσεις από τις οποίες αντιλαμβάνεται μόνο ορισμένα τμήματα των γεγονότων και από αυτά συγκρατεί πάλι μόνο ένα μέρος*. Δηλαδή η εμπειρία βασίζεται σε μια τριπλή διαδικασία επιλογής. Επίσης τα αίτια και τα ενδιαφέροντα των διαδικασιών επιλογής δεν υπόκεινται σε κανέναν έλεγχο. Σχεδόν όλες μας οι τοποθετήσεις (θέσεις) βασίζονται σε δείγματα είτε αυτά προέρχονται απ' ευθείας από τη δική μας εμπειρία είτε από την εμπειρία τρίτων (φίλων, γνωστών, μέσων μαζικής επικοινωνίας).

Παρόμοια “τυχαίο” είναι και το δείγμα για παράδειγμα όταν στην τηλεόραση παρουσιάζονται οι απόψεις των ερωτώμενων για κάποιο θέμα (π.χ. τα κυβερνητικά μέτρα). Τι μπορεί να συμπεράνει κανείς από την παρουσίαση της βιογραφίας τριών ή πέντε ανηλίκων παραβατών, που αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις; Σίγουρα θα ισχυρισθεί κάποιος ότι πρόκειται περί παραδειγμάτων. Για ποιο σκοπό όμως; ποιος τα επέλεξε και μια ποια κριτήρια; τόσο ο πομπός όσο και οι δέκτες αυτών των πλη-

ροφοριών θεωρούν αυτά τα παραδείγματα αντιπροσωπευτικά. Δηλαδή πίσω απ' αυτά τα παραδείγματα βρίσκεται η τάση της γενίκευσης, δηλαδή “ο κόσμος”, “οι πολίτες”, έχουν αυτή τη θέση ή “οι ανήλικοι παραβάτες” έχουν μια τέτοια ή παρόμοια βιογραφία.

Για τη δημιουργία ή τον έλεγχο των θέσεων παρουσιάζονται στην επιστήμη τα ίδια προβλήματα με αυτά της καθημερινότητας. Το δείγμα είναι μια επιλογή στοιχείων (η) από το σύνολο όλων των στοιχείων (N) τα οποία χαρακτηρίζονται από μια ή περισσότερες ίδιες ιδιότητες. Πολλές φορές αντί για το σύνολο όλων των στοιχείων (Gesamtheit aller Elemente, Gesamtmenge) χρησιμοποιούμε τον όρο “βασικό σύνολο” (Grundgesamtheit) ή “σύμπαν”, άπειρο (Universum). Γιατί όμως χρησιμοποιείται το δείγμα;

Όταν θέλουμε να ερευνήσουμε κάποιο αντικείμενο ή να ελέγξουμε κάποια υπόθεση είναι σχεδόν αδύνατο να λάβουμε υπόψη μας όλα τα στοιχεία του συνόλου που το αποτελούν ή όλες τις περιπτώσεις που ανήκουν στο τμήμα ελέγχου των υποθέσεων. Αυτό είναι αδύνατο κυρίως σε καθαρά γενικές και υπαρκτικές (υπο) θέσεις. Αντίθετα, αν μια υπόθεση περιλαμβάνει για παράδειγμα όλους τους δασκάλους ενός συγκεκριμένου σχολείου ή όλα τα νοικοκυριά ενός συγκεκριμένου οικοδομικού τετραγώνου, τότε είναι και θετικό και δυνατό να συμπεριληφθούν στην έρευνα όλα τα υποκείμενα. Τότε μιλάει κανείς για “ολοκληρωτική συλλογή” ή για “συνολική συλλογή” στοιχείων (Totalerhebung, Vollerhebung). Αυτό όμως σπάνια συμβαίνει στις έρευνες των κοινωνικών επιστημών. Συνήθως οι κοινωνικές επιστήμες χρησιμοποιούν μια επιλογή (Auswahl).

Στόχος του δείγματος είναι, αφ' ενός μεν να συμβάλει στη διαμόρφωση των υποθέσεων και με τη χρησιμοποίηση των αποτελεσμάτων του δείγματος να περάσει στη διατύπωση γενικών θέσεων σχετικά με το σύνολο όλων των στοιχείων του δείγματος και αφ' ετέρου δια μέσου του δείγματος να ελέγξει τις υποθέσεις που αφορούν το σύνολο των στοιχείων της βάσης του δείγματος.

Σκοπός του δείγματος είναι η ελάττωση του κόστους (χρήμα, χρόνος, ενέργεια) για τον έλεγχο των υποθέσεων. Γι' αυτό αντί για το σύνολο των στοιχείων χρησιμοποιείται η επιλογή του δείγματος.

Οι προϋποθέσεις τις οποίες πρέπει να πληροί το δείγμα πρέπει να είναι:

α.- Το δείγμα πρέπει να είναι η εικόνα σε μικρογραφία του συνόλου των στοιχείων (N) σε ότι αφορά την ανομοιογένεια των στοιχείων και την αντιπροσωπευτικότητα των παραμέτρων που είναι κατάλληλες για τον έλεγχο των υποθέσεων.

β.- Τα στοιχεία ή οι ενότητες του δείγματος πρέπει να έχουν ορισθεί.

γ.- Η βάση του δείγματος (το σύνολο των στοιχείων) πρέπει να είναι δοσμένο και να μπορεί εμπειρικά να ορισθεί.

δ.- Η μέθοδος επιλογής πρέπει να είναι καθορισμένη και να εκπληρώνει την προϋπόθεση α.

Αυτές οι προϋποθέσεις συνήθως είναι δύσκολο να εκπληρωθούν στο σύνολό τους, στις έρευνες των κοινωνικών επιστημών, γιατί απαιτούν μεγάλο κόστος, ώστε να ερευνηθούν γενικές υποθέσεις με αντιπροσωπευτικό δείγμα. Έτσι για τον έλεγχο μιας θεωρίας στην κοινωνική ψυχολογία, για παράδειγμα, χρησιμοποιούνται για το δείγμα φοιτητές. Τι σημαίνει όμως ένα δείγμα από 100 φοιτητές του ψυχολογικού ή παιδαγωγικού τμήματος για παράδειγμα, σχετικά με την ισχύ μιας υπόθεσης; ισχύει αυτό και για άλλες ομάδες ατόμων (50-60 χρονών); ισχύει και για τους εργάτες;

Στο περιοδικό *Journal of Personality and Social Psychology* δημοσιεύθηκαν το έτος 1972 (Vols. 21-24) συνολικά 174 άρθρα. Από αυτά τα επτά δεν αφορούσαν έρευνες ή πειράματα αλλά ήταν συζητήσεις, σχόλια κ.λπ. Από τα υπόλοιπα 167 άρθρα, στα 138 (82%) τα υποκείμενα έρευνας (το δείγμα) ήταν φοιτητές, σε δύο άρθρα (1%) ήταν φοιτητές και μη φοιτητές και σε άλλα τρία άρθρα δεν αναφερόταν η ιδιότητα των υποκειμένων του δείγματος. Μόνο σε 24 άρθρα (14%) το δείγμα δεν ήταν φοιτητές αλλά κυρίως μαθητές ή παιδιά, αγρότες, ασθενείς κ.λπ. (Σχετικά μ' αυτό βλ. Friedrichs 1973, σελ. 126).

2.5. Συνθήκες συλλογής των στοιχείων και διεξαγωγής της έρευνας (Erhebungssituation)

Μια κοινωνική έρευνα διεξάγεται σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, σε μια συγκεκριμένη φάση εξέλιξης μιας κοινωνίας, σ' έναν συγκεκριμένο τόπο, ορισμένες ημέρες της εβδομάδος, κάποιες ώρες από συγκεκριμένα πρόσωπα, τα οποία έχουν εκπαιδευθεί στη μεθοδολογία της συγκε-

κρυμμένης έρευνας. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι συνθήκες συλλογής των στοιχείων κάτω από τις οποίες διεξάγεται η έρευνα είναι δυνατόν να καθορισθούν.

Συνήθως σε κάθε δημοσίευση μιας εμπειρικής έρευνας παρουσιάζεται κατ' αρχήν το πρόβλημα, μετά γίνεται αναφορά στην μέθοδο η οποία χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας και στην επιλογή του δείγματος.

Τ' αποτελέσματα μιας συνέντευξης για παράδειγμα δεν είναι προϊόν μόνο των ερωτήσεων ή της ερευνητικής μεθόδου (του ερευνητικού εργαλείου) αλλά και του πλαισίου (των συνθηκών) κάτω από το οποίο τίθενται οι ερωτήσεις αυτές. Τα αποτελέσματα δηλαδή είναι το προϊόν μιας διαδικασίας αλληλεπίδρασης σε μια συγκεκριμένη κατάσταση (συνθήκη).

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες γίνεται η συνέντευξη ή συμπληρώνονται τα ερωτηματολόγια της ίδιας έρευνας δεν είναι πάντα ίδιες. Μπορεί π.χ. στην μια περίπτωση κατά τη διεξαγωγή της έρευνας το ερωτώμενο άτομο να ήταν μόνο του, ενώ σε κάποια άλλη περίπτωση η διεξαγωγή της έρευνας να γινόταν και παρουσία τρίτων ή σε κάποια άλλη περίπτωση να ήταν ανοιχτή η τηλεόραση ή να έγινε διακοπή λόγω κάποιου τηλεφωνήματος.

Δεν υπάρχει καμία δικαιολογία στο να μη ληφθούν υπόψη οι συνθήκες διεξαγωγής μιας έρευνας. Αντίθετα θα πρέπει να έχει κανείς πάντα κατά νουν ότι στις περισσότερες μεθόδους της κοινωνικής έρευνας οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξάγεται η έρευνα επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τα ευρήματα (αποτελέσματα) της μελέτης. Η επιστημονική γνώση μας σχετικά με τις διαδικασίες αλληλεπίδρασης σε μια συγκεκριμένη κατάσταση είναι ελλιπής και μη συστηματική, με αποτέλεσμα να γνωρίζουμε πολύ περισσότερα για τις συνθήκες που επηρεάζουν κάθε μέθοδο ξεχωριστά.

Τα βασικότερα στοιχεία της συνθήκης διεξαγωγής της έρευνας είναι:

1.- Η αφορμή

Η αφορμή σε πολλές ερευνητικές μεθόδους καθορίζεται μονομερώς από τον ερευνητή. Συμφωνούν τα άτομα για τη συμμετοχή τους στην έρευνα και ποια αξιόπιστη επιχειρηματολογία μπορεί να δώσει κανείς, ώστε να κινήσει το ενδιαφέρον για συμμετοχή; έτσι για παράδειγμα στη μια περίπτωση μπορεί κανείς να επιχειρηματολογήσει ότι ζητάει άτομα τα οποία θέλουν να συμβάλουν ενεργά στην επίλυση κάποιου προβλήματος (δηλ. με τη συμμετοχή τους στην έρευνα), σε κάποια άλλη περίπτωση ο

ερευνητής μπορεί να χρησιμοποιήσει φοιτητές του ψυχολογικού τμήματος του πανεπιστημίου, αφού από τον οδηγό σπουδών προβλέπεται η υποχρεωτική συμμετοχή τους, με ορισμένο αριθμό ωρών, σε πειράματα και εμπειρικές έρευνες ή σε μια τρίτη περίπτωση ο ερευνητής μπορεί να ψάξει να βρει άτομα τα οποία θα συμμετάσχουν στην έρευνα με αμοιβή. Αν η αφορμή για τη συμμετοχή κάποιου ατόμου στη διεξαγωγή της έρευνας είναι εντελώς διαφορετική από τις συνηθισμένες καταστάσεις, τότε θα αντιδράσει με αβεβαιότητα και είναι πολύ πιθανό να προσαρμοσθεί πιο εύκολα στις επιθυμίες του ερευνητή.

2.- Ο χρόνος

Ο χρόνος διεξαγωγής μιας έρευνας μπορεί να είναι αποφασιστικής σημασίας σε ό,τι αφορά τις διάφορες επιρροές. Εξάρτηση από την εποχή του έτους, την ημέρα της εβδομάδος και την ώρα της ημέρας μπορεί να υπάρχει για παράδειγμα σε ό,τι αφορά τον αριθμό των παιδιών σε κάποια παιδική χαρά, τις διάφορες ομάδες ατόμων που χρησιμοποιούν τα δημόσια μεταφορικά μέσα (ηλεκτρικός σταθμός, τραίνα, λεωφορεία κ.λπ.) ή τις ομάδες ατόμων που επισκέπτονται Μουσεία, Κινηματογράφους κ.λπ. Επιπτώσεις μπορεί να έχει η επιλογή του χρόνου και στη συνέντευξη όταν για παράδειγμα ο ερωτώμενος βρίσκεται κάτω από πίεση χρόνου. Επίσης επιπτώσεις μπορεί να επιφέρει και ο καιρός στα αποτελέσματα των απαντήσεων.

3.- Ο τόπος

Ο τόπος περισυλλογής των στοιχείων έχει ιδιαίτερη σημασία για τα αποτελέσματα της έρευνας. Με τον όρο τόπος εννοείται ο τόπος εκεί όπου λαμβάνει χώρα η διεξαγωγή της έρευνας. Είναι βασικής σημασίας αν νεολαίοι ερωτώνται για τις διαφορές με τους γονείς τους ή τα σεξουαλικά τους προβλήματα στο σπίτι, στο σχολείο ή σε κάποιο άλλο ουδέτερο μέρος. Επίσης είναι διαφορετικά τα αποτελέσματα των ερωτήσεων αν π.χ. εργάτες ερωτώνται για τα εργασιακά τους προβλήματα και τις εργασιακές τους σχέσεις στον τόπο εργασίας τους ή στο σπίτι τους μετά την εργασία.

4.- Η διάρκεια

Γενικά μπορεί να πει κανείς ότι με τη διάρκεια μιας αλληλεπίδρασης μεταξύ συνεντευκτού και ερωτώμενου αλλάζει και η σχέση μεταξύ τους. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξάγεται η έρευνα περιέχει μαθησιακές διαδικασίες και για τις δύο πλευρές. Ο χρόνος ο οποίος χρειάζεται για να σκεφθεί και ν' απαντήσει κάποιος σε μια ερώτηση, οδηγεί σε παραπέρα αντίδραση και σε "σωστότερες" απαντήσεις. Η διάρκεια επηρεάζει θετικά τόσο τον συνεντευκτή όσο και τον ερωτώμενο. Η διάρκεια δεν πρέπει να είναι υπέρμετρα μεγάλη, γιατί τότε κουράζει και οδηγεί σε αντίθετα, από τα επιδιωκόμενα, αποτελέσματα.

5.- Τα μέσα

Στις περισσότερες έρευνες τα μέσα τα οποία χρησιμοποιούνται είναι χαρτί, μαγνητόφωνο ή φιλμ. Το ερώτημα το οποίο τίθεται εδώ είναι κατά πόσο τα μέσα αυτά επηρεάζουν την γνησιότητα της κατάστασης. Γενικά, οι επιδράσεις είναι πολύ λιγότερες απ' ό,τι νομίζει κανείς. Ενώ στην αρχή για παράδειγμα η παρουσία ενός μαγνητοφώνου ή της τηλεόρασης επηρεάζει την συμπεριφορά μας, με την πάροδο λίγων λεπτών η συμπεριφορά μας επανέρχεται "στον φυσιολογικό" της ρυθμό. Την επιρροή των χρησιμοποιούμενων μέσων σε μια έρευνα μπορεί να υπολογίσει κανείς μόνο με προδοκιμασίες (Pretests).

6.- Η ύπαρξη τρίτων

Διαφορετικές θα είναι οι απαντήσεις μιας γυναίκας σχετικά με τα σεξουαλικά προβλήματα που αντιμετωπίζει με τον άνδρα της, όταν βρίσκεται και ο άνδρας της ή τα παιδιά της ή κάποια γειτόνισσα στο σπίτι και διαφορετικές, αν είναι μόνη.

7.- Οι ρόλοι

Στενά συνδεδεμένο με το προηγούμενο είναι και το πρόβλημα των ρόλων. Με την έννοια "ρόλος" εννοείται το σύνολο των απαιτήσεων που απευθύνονται σε μια θέση. Ο συνεντευκτής, το ερωτηματολόγιο το οποίο χρησιμοποιεί το συγκεκριμένο ινστιτούτο, ο πρόεδρος της ομαδικής συζήτησης ή ο διευθύνων ένα πείραμα ή μια κοινωνιομετρική έρευνα παίρ-

νουν μια συγκεκριμένη θέση στη διεξαγωγή της έρευνας. Εκτός του ότι η θέση τους είναι καθορισμένη από αντικειμενικά κριτήρια (π.χ. κοινωνική τάξη) καθορίζεται και από την υποκειμενική ερμηνεία του ερευνητή καθώς και από τα άλλα υποκείμενα της έρευνας. Το φύλο, η ηλικία και ο τρόπος παρουσίασης του ερευνητή, καθώς και το όνομα της υπηρεσίας στην οποία εργάζεται επηρεάζουν τις απαντήσεις και τη συμπεριφορά των άλλων ατόμων όπως αποδεικνύεται από πολλές έρευνες.

Συνήθως οι απαντήσεις των ερωτωμένων έχουν την τάση να είναι “κοινωνικά επιθυμητές”. Ένας συνεντευκτής θα πάρει διαφορετικές απαντήσεις από ερωτηθείσες γυναίκες σχετικά με τη σεξουαλικότητά τους, απ’ ό,τι θα έπαιρνε μια γυναίκα συνεντευκτρια και το αντίθετο. Μια συνεντευκτρια θα πάρει διαφορετικές απαντήσεις από άνδρες σχετικά με τη σεξουαλικότητά τους απ’ ό,τι ένας άνδρας συνεντευκτής. Είναι πιο εύκολο γυναίκες που βιάσθηκαν να μιλήσουν σε μια γυναίκα, απ’ ό,τι σ’ έναν άνδρα κι ακόμη πιο εύκολο όταν γνωρίζουν ότι και η συνεντευκτρια η ίδια έχει βιασθεί γι’ αυτό και ασχολείται με το θέμα. Μια πιο ηλικιωμένη συνεντευκτρια παίρνει διαφορετικές απαντήσεις σχετικά με την απασχόληση νεαρών μητέρων από τις ερωτώμενες μητέρες απ’ ό,τι μια νεαρή συνεντευκτρια.

8.- Το είδος της σχέσης

Όλα τα προηγούμενα σημεία των συνθηκών διεξαγωγής της έρευνας επηρεάζουν το είδος της σχέσης μεταξύ ερευνητού και ερευνωμένων ατόμων. Η ποιότητα της σχέσης χαρακτηρίζεται σαν “Rapport” και εννοεί την ειλικρίνεια, το πόσο είναι κανείς ανοιχτός και την ένταση της επικοινωνίας (επαφής). Ένα καλό Rapport δε φθάνει, άλλα είναι μια απαραίτητη προϋπόθεση για την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων.

Με αυτά παρουσιάσαμε επιγραμματικά τα σπουδαιότερα στοιχεία τα οποία χαρακτηρίζουν την κατάσταση κάτω από την οποία διεξάγεται η έρευνα και περισυλλέγονται τα στοιχεία. Οι συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας αποτελούν τμήμα της ερευνητικής μεθόδου και είναι μια ψυχολογική-κοινωνιολογική διαδικασία. Η γνώση της αποτελεί τμήμα της θεωρίας. Την σπουδαιότητα της κατάστασης κάτω από την οποία γίνεται η συλλογή των στοιχείων για ένα ερευνητικό πρόβλημα σε τελική ανάλυση θα μπορούσε τότε μόνο να ορισθεί, αν γνωρίζαμε ποια είναι η βάση όλων των καταστάσεων (N) όπου η συμπεριφορά των ερευνωμένων προσώπων είναι αντιπροσωπευτική για τις συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας.

2.6 Προδοκιμασία (Pretest)

Συνήθως για να εξετάσει κανείς την ορθότητα του σχεδιασμού της έρευνας και την κατασκευή του δημιουργηθέντος ερευνητικού μέσου (π.χ. ερωτηματολόγιο) χρησιμοποιεί μια προδοκιμασία πριν ξεκινήσει την κυρίως έρευνα. *Ενώ η αποκάλυψη βοηθάει στο να δημιουργήσει κανείς ένα ερευνητικό σχέδιο, η προδοκιμασία χρησιμοποιείται για τον έλεγχο αυτού του σχεδίου.* Η προέρευνα περιλαμβάνει έναν πολύ μικρότερο αριθμό περιπτώσεων απ' ό,τι το δείγμα. Η δομή όμως των περιπτώσεων αυτών δε διαφέρει απ' αυτό. Όσο πιο πολύπλοκη είναι μια έρευνα τόσο πιο απαραίτητη καθίσταται η προδοκιμασία, δηλαδή ο προέλεγχος πριν την διεξαγωγή της κύριας έρευνας, και αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη στην κατάρτιση του χρονοδιαγράμματος και στον υπολογισμό του κόστους.

Το κάθε είδους κόστος το οποίο απαιτείται για τη διόρθωση του όποιου λάθους, το οποίο προέκυψε σε μια έρευνα χωρίς τον προηγούμενο έλεγχο, δηλαδή χωρίς προδοκιμασία είναι πολύ μεγαλύτερο απ' ό,τι αν γίνει ο έλεγχος από την αρχή, αφήνοντας προς το παρόν στην άκρη το γεγονός ότι δεν είναι πάντα σίγουρο ότι κάποιο λάθος μπορεί να διορθωθεί. Επίσης δε θα πρέπει να επαναπαυθούμε στο γεγονός ότι έχουμε σκεφθεί αρκετά λογικά ή ότι το ερευνητικό μας σχέδιο ή μέσο έχει δοκιμασθεί από άλλους σε παρόμοιες έρευνες.

Ερευνούμε γιατί δε γνωρίζουμε κάτι. Τμήμα αυτής της μη γνώσης αποτελεί και το ερευνητικό σχέδιο και το ερευνητικό μέσο (εργαλείο). Ανάλογα με τα αποτελέσματα της προδοκιμασίας θα πρέπει κανείς να τροποποιήσει ορισμένα τμήματα του ερευνητικού σχεδίου, να εκπαιδεύσει καλύτερα τους συνεργάτες που λαμβάνουν μέρος στη διεξαγωγή της έρευνας (συνεντευκτής, παρατηρητής κ.λπ.), πιθανόν να χρειάζεται αλλαγή του τόπου ή του χρόνου διεξαγωγής της έρευνας.

Αν οι αλλαγές είναι πολλές τότε ενδείκνυται να γίνει και ένας δεύτερος έλεγχος πριν προχωρήσει κανείς στην κυρίως έρευνα. Το μέγεθος (έκταση) και η ακρίβεια αυτού του ελέγχου εξαρτάται φυσικά από τον χρόνο και τα μέσα που έχει κανείς στη διάθεσή του. Καλό πάντως είναι να έχει φθάσει κανείς στο σημείο να υπολογίσει τις κατανομές (συχνότητες) στις διάφορες παραμέτρους ώστε να έχει μια πρώτη ιδέα σε ότι αφορά την τάση των αποτελεσμάτων.

Επίσης η διαπίστωση για παράδειγμα, ότι σε κάποια ερώτηση η απάντηση “δεν ξέρω” εμφανίζεται πολύ συχνά θα πρέπει να οδηγήσει στην εξέταση αν πρόκειται για λάθος που βρίσκεται στον συνεντευκτή ή θα πρέπει να διατυπωθεί η ερώτηση διαφορετικά ή τέλος να μη συμπεριληφθεί καθόλου στο ερωτηματολόγιο.

2.7 Είδη ερευνών

Οι εμπειρικές έρευνες χαρακτηρίζονται όχι μόνο από τις χρησιμοποιούμενες ερευνητικές μεθόδους των κοινωνικών επιστημών, αλλά και από τον τρόπο που ερευνάται ένα πρόβλημα σε σχέση με τις ακόλουθες διαστάσεις:

1.- Το περιεχόμενο της θεωρίας

Κάτω από τον τίτλο «περιεχόμενο θεωρίας» θα πρέπει να νοηθεί σε ποιο βαθμό μια έρευνα περιγράφει ένα πρόβλημα, ερευνά ή δοκιμάζει τις διάφορες υποθέσεις. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για μια *περιγραφική έρευνα* και περιλαμβάνει όσο το δυνατόν μια πλήρη περιγραφή του τμήματος των αντικειμένων της έρευνας, την απομόνωση των σπουδαιότερων παραμέτρων, την μέτρησή τους και τις απλές κατανομές ή ακόμη και τις σχέσεις μεταξύ των παραμέτρων.

Σε άλλες έρευνες παρουσιάζονται ειδικές περιπτώσεις ενός πλήθους ή ενός τμήματος και τότε μιλάει κανείς για *έρευνες περιπτώσεων* (Fallstudien, case-studies). Σε άλλες περιπτώσεις όταν η έρευνα είναι λιγότερο περιγραφική απ’ ό,τι αναλυτική και το δείγμα είναι μικρό, τότε μιλάμε για *αποκαλυπτικές έρευνες* ή (pilot studies), όπως ήδη προαναφέραμε.

Αυτές οι έρευνες προϋποθέτουν την ύπαρξη θεωρίας ή θεωριών και εξετάζουν περισσότερες υποθέσεις με ανάλογα δείγματα. Οι σχέσεις μεταξύ των παραμέτρων εξειδικεύονται τόσο ώστε ακόμη και να κατασκευάζονται αιτιολογικά μοντέλα.

2.- Ο αριθμός των επιπέδων

Κάτω από τον τίτλο «αριθμός επιπέδων» πρέπει να νοηθεί πόσα επίπεδα από μονάδες (ενότητες) αναλύονται σε μια έρευνα. Συνήθως αναλύεται μόνο ένα επίπεδο, άτομα, τμήμα ή οργανώσεις. Σε πάρα πολύ σπάνιες περιπτώσεις εξετάζονται περισσότερα επίπεδα ή συναρτήσεις των

χαρακτηριστικών του ενός επιπέδου με συναρτήσεις του άλλου (π.χ. χαρακτηριστικά ατόμων και σχέσεις μεταξύ ομάδων).

3.- Ο αριθμός των μεθόδων

Πολλές έρευνες χρησιμοποιούν μόνο μια μέθοδο. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου χρησιμοποιούνται περισσότερες από μια μέθοδοι (Multi-Methoden-Untersuchung). Μεθοδολογικά είναι πιο δύσκολες και κοστίζουν περισσότερο. Για παράδειγμα σε μια έρευνα μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το ερωτηματολόγιο ή τη συνέντευξη και την παρατήρηση.

4.- Ο αριθμός των χρονικών σημείων

Συνήθως οι περισσότερες κοινωνικές έρευνες στηρίζονται σε ένα χρονικό σημείο, είναι δηλαδή οι λεγόμενες “κάθετες έρευνες” (Querschnitt-Untersuchungen). Συνήθως ψυχολογικές και οικονομικές έρευνες μελετούν ένα πρόβλημα με το ίδιο δείγμα σε διάφορα χρονικά διαστήματα. Τότε πρόκειται για τις λεγόμενες “διαχρονικές έρευνες” (Längsschnitt-Untersuchungen). Αυτές οι διαχρονικές έρευνες ή διεξάγονται με το ίδιο ερευνητικό εργαλείο στα ίδια πρόσωπα σε διάφορα χρονικά σημεία (Panel-Studien) ή διεξάγονται με το ίδιο ερευνητικό εργαλείο με παρόμοιο τυχαίο δείγμα από τη βάση του δείγματος σε περισσότερα χρονικά σημεία (Folge-Studie ή Follow up study). Κατ’ αυτόν τον τρόπο είναι δυνατό να ερευνηθούν διαδικασίες εξέλιξης, αλλαγών ή τάσεις. Σ’ αυτές τις έρευνες ανήκουν για παράδειγμα οι έρευνες στην εξελικτική ψυχολογία. “Panel Studien” είναι για παράδειγμα οι έρευνες οι οποίες γίνονται σε διάφορα χρονικά διαστήματα σχετικά με τις πολιτικές στάσεις των ατόμων αυτών πριν τις εκλογές, μετά τις εκλογές και πριν από τις νέες επικείμενες εκλογές.

5.- Η Πρωτοτυπία

Κάτω από τον όρο «πρωτοτυπία» εδώ δεν πρέπει να θεωρηθεί αν η έρευνα είναι πρωτότυπη ή όχι αλλά αν βασίζεται σε στοιχεία δικά της (Primärerhebung) ή στηρίζεται σε στοιχεία τα οποία έχουν επεξεργασθεί

άλλοι ερευνητές (Sekundäranalyse) για να ελέγξει τις υποθέσεις της. Συνήθως αυτό γίνεται όταν χρησιμοποιούνται στατιστικά ή δημογραφικά στοιχεία. Μια ειδική περίπτωση αποτελεί η εφαρμογή (*Replikation*) μιας υπάρχουσας έρευνας.

Σ' αυτή την περίπτωση ο ερευνητής χρησιμοποιεί όχι μόνο τον σχεδιασμό της υπάρχουσας έρευνας για τη μελέτη του ίδιου προβλήματος αλλά και την ίδια μέθοδο, με τη διαφορά ότι χρησιμοποιεί μόνο ένα διαφορετικό ή παρόμοιο δείγμα. Ενώ στις κοινωνιολογικές θεωρίες αυτό συμβαίνει σπάνια, στις ψυχολογικές έρευνες συναντάται πολλές φορές κυρίως όταν πρόκειται για την επιβεβαίωση μιας θεωρίας ή μιας μεθόδου (π.χ. διεξαγωγή ενός πειράματος με άλλο δείγμα για έλεγχο της θεωρίας).

2.8 Σύνοψη - Κριτήρια για τον σχεδιασμό μιας εμπειρικής μελέτης

Αμέσως παρακάτω και σε συνοπτική μορφή αναφέρονται τα βασικά κριτήρια, υπό μορφή ερωτημάτων, για το σχεδιασμό μίας εμπειρικής έρευνας σύμφωνα με τον Friedreichs (1973, σελ. 160 κ.ε.).

1. Από την ιδέα στον σχεδιασμό (*Konzeptualisierung*)

- 1.1. Ποιο είναι το ερευνητικό πρόβλημα ή το γενικό πεδίο έρευνας;
- 1.2. Σε ποιο γενικό θεωρητικό πλαίσιο μπορεί να κατατάξει κανείς την έρευνα;
Ποιες προηγούμενες έρευνες μπορεί να λάβει κανείς υπόψη του;
- 1.3. Ποιες βασικές έννοιες χρησιμοποιούνται ως παράμετροι και πώς ορίζονται;
- 1.4. Σε ποιες υποψίες στηρίζεται η χρησιμοποίηση συγκεκριμένων παραμέτρων στην έρευνα;
Μπορούν οι υποψίες να διαμορφωθούν σε υποθέσεις;
Είναι δυνατή η δημιουργία ενός διαγράμματος των σχέσεων μεταξύ των παραμέτρων;
- 1.5. Με ποιο τρόπο μπορούν οι γενικές υποψίες να μετατραπούν σε υποθέσεις και υπο-υποθέσεις;
Μπορεί κανείς με τη βοήθεια των υποθέσεων (γενικών και μερικών) να συγκεκριμενοποιήσει ποιες παράμετροι μπορούν να θεωρηθούν ως ανεξάρτητες, εξαρτημένες, παρεμβαλλόμενες ή παράμετροι ελέγχου;

- 1.6. Ποιος ορισμός μπορεί να δοθεί σε κάθε παράμετρο; Ποιους ορισμούς έχουν δώσει άλλοι ερευνητές και πώς έχουν φθάσει σ' αυτούς;
Είναι η επέμβαση και ο ορισμός μια αξιόπιστη ένδειξη για την παράμετρο;
- 1.7. Ακρίβεια: Επιτρέπουν οι υποθέσεις δια μέσω πολλαπλών επεμβάσεων να εξετασθούν οι περιεχόμενες σ' αυτές παράμετροι;
Αρκεί η ποιότητα της κλίμακας των παραμέτρων για να διασφαλισθεί η επιθυμητή ακρίβεια της εξέτασης των υποθέσεων;
- 1.8. Ποιες δοκιμασίες, κλίμακες κ.λπ. μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε από άλλες έρευνες και τι πρέπει να κατασκευάσουμε;

2. Σχέδιο έρευνας (Untersuchungsplan)

- 2.1. Ποιο είδος έρευνας ταιριάζει καλύτερα στο πρόβλημα;
- 2.2. Ποια είναι η πιο κατάλληλη ερευνητική μέθοδος;
Είναι η μόνη κατάλληλη ή θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν και άλλες μέθοδοι;
Ποιες είναι οι επιπτώσεις από την επιλογή της μεθόδου για τη διαμόρφωση των υποθέσεων και υπο-υποθέσεων;
Πόσο αξιόπιστη είναι η ερευνητική μέθοδος για το προς ερεύνηση πρόβλημα;
Ποια ισχύ μπορούν να επιδιώκουν να έχουν οι θέσεις ή είναι μόνο σαφείς και κατανοητές;
- 2.3. Ποιες είναι οι μονάδες περισυλογής, στοιχείων διεξαγωγής της έρευνας και συμπερασμάτων-θέσεων της σχεδιαζόμενης έρευνας;
- 2.4. Είναι το δείγμα κατάλληλο για τον έλεγχο των υποθέσεων; Επαρκεί το δείγμα, ώστε να δικαιολογεί την επιδιωκόμενη γενίκευση των αποτελεσμάτων της έρευνας;
Από ποιες πηγές μπορούμε να πάρουμε το δείγμα;
Με τι ποσοστό απόρριψης από το δείγμα το οποίο δεν μπορεί να αξιοποιηθεί για την έρευνα πρέπει να υπολογίζει κανείς;
- 2.5. Πώς έχουν διαμορφωθεί οι συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας;
Ποιο ενδιαφέρον μπορούν να έχουν για την έρευνα αυτοί που λαμβάνουν μέρος;
- 2.6. Είναι μία προδοκιμασία απαραίτητη;

3. Διεξαγωγή της έρευνας

- 3.1. Περισυλλογή των στοιχείων: Ποιος διεξάγει την έρευνα (ο ερευνητής, η ερευνητική ομάδα, βοηθητικό προσωπικό, Ινστιτούτο).
Πότε πρέπει να διεξαχθεί η έρευνα;
Είναι κατάλληλη αυτή η χρονική περίοδος για τον έλεγχο των υποθέσεων (π.χ. εποχιακές διακυμάνσεις);
Μπορούμε σ' αυτό το χρονικό σημείο να έχουμε το επιθυκόμενο δείγμα;
Πού πρέπει να διεξαχθεί η έρευνα;
Ποιες επιδράσεις μπορεί να έχουν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξάγεται η έρευνα για τους ερωτώμενους;
Ποιες δυνατότητες ελέγχου υπάρχουν αν η έρευνα διεξάγεται από τρίτους και όχι από εμάς τους ίδιους;
- 3.2. Ποια εργασιακά βήματα πρέπει να γίνουν κατά την κωδικοποίηση και την ηλεκτρονική επεξεργασία των στοιχείων;
Υπάρχουν κατάλληλα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών;
- 3.3. Ποια στατιστικά μοντέλα πρέπει να χρησιμοποιηθούν για τον έλεγχο των υποθέσεων;
Ποια στατιστικά μοντέλα είναι απαραίτητα για την προσχεδιασμένη αξιολόγηση των αποτελεσμάτων;
Σε ποιο επίπεδο θα μετρηθεί η στατιστικά σημαντική διαφορά;
Είναι αρκετός ο αριθμός των περιπτώσεων για την απεικόνιση ενός πίνακα πολλών διαστάσεων;
- 3.4. Ποια συμπεράσματα μπορούν να συναχθούν από τα αποτελέσματα της έρευνας;
Τι σημαίνει ένα συγκεκριμένο ποσοστό;
Ποια συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν από στατιστικά μη σημαντικά ευρήματα;
Αν δεν επαληθεύονται ορισμένες ή όλες οι υποθέσεις ποια ερμηνεία μπορούμε να δώσουμε γι' αυτό; (μεθοδολογικό λάθος, μεθοδικό λάθος, εναλλακτική υπόθεση)

3. Η ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

1. Γενικές Παρατηρήσεις

Η συγγραφή μιας ερευνητικής έκθεσης (Forschungsbericht) είναι το αποτέλεσμα των διαφόρων συγκρουόμενων προσδοκιών προς τον ερευνητή. Από τη μια πλευρά η “κοινή γνώμη των ειδικών” (scientific community) προσδοκά ολοκληρωμένη και αντικειμενική παρουσίαση των αποτελεσμάτων και από την άλλη, οι συμμετέχοντες στην έρευνα, ως “υποκείμενα έρευνας”, αναμένουν, ότι θα διασφαλιστεί η ανωνυμία και οι προσωπικές τους ανάγκες (ακόμη και στην περίπτωση, που η έρευνα διεξήχθη κατόπιν κάποιου εντολέα, ο ερευνητής θα πρέπει να τηρήσει τις υποχρεώσεις απέναντί τους, για τις οποίες άλλωστε έχει δεσμευθεί).

Την ευθύνη για την έκθεση την έχει ο ερευνητής και κανείς δεν μπορεί να τον απαλλάξει απ’ αυτήν. Κυρίως, σε έρευνες οι οποίες έχουν ως αντικείμενο έρευνας μικρές κοινότητες ή ειδικές κοινωνικές ομάδες ο ερευνητής θα πρέπει να λάβει υπόψη του τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους, δηλαδή θα πρέπει να διασφαλίσει την ανωνυμία τους, έστω και αν υποχρεωθεί να μη δημοσιεύσει ένα μέρος των αποτελεσμάτων, προκειμένου να γίνει αδύνατη η διαπίστωση των ατόμων, ώστε ούτε οι επαγγελματίες του κοινωνικού περιβάλλοντος, της κοινωνίας ή της πολιτείας να είναι δυνατό να αναγνωρίσουν δια μέσου των απαντήσεων τα συμμετέχοντα στην έρευνα άτομα.

Οι Fichter και Kolb (1953, σελ. 548), οι οποίοι ασχολήθηκαν διεξοδικά με το πρόβλημα της ηθικής στην κοινωνιολογική ερευνητική έκθεση, δικαίως επισημαίνουν ότι ακριβώς τα σταθερά (Stadarts) της αντικειμενικότητας (Objektivitaet), της ενσωμάτωσης (Integritaet) και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας (menschliche Wuerde) - τα οποία κατευθύνουν την επιστήμη, η οποία αγωνίζεται για την επιβολή τους- τότε κυρίως καταστρέφονται όταν κατά την συγγραφή και δημοσίευση της ερευνητικής έκθεσης δεν λαμβάνει κανείς υπόψη τα ενδιαφέροντα, τις ανάγκες, τα προβλήματα και τα μυστικά των συμμετεχόντων στην έρευνα. Σε ορισμένες περιπτώσεις θα πρέπει κανείς να παραιτηθεί από τη δημοσίευση και να συζητήσει τα αποτελέσματα (ευρήματα) της έρευνας μόνο με τους ίδιους τους ενδιαφερομένους που έλαβαν μέρος στην έρευνα.

Αρκετές φορές διατυπώθηκε η άποψη, ότι οι κοινωνιολογικές κυρίως

(και όχι μόνο αυτές) εκθέσεις δεν πρέπει να περιέχουν "ξενόγλωσση" ορολογία. Το επιχείρημα όμως αυτό είναι ελάχιστα πειστικό και διαφωτιστικό γιατί πρώτον προϋποθέτει ότι η επιστήμη δεν μπορεί να είναι ξενόγλωσση και δεύτερο, ότι η συγκεκριμένη επιστήμη (κάτω από το πρίσμα της οποίας γίνεται η προσέγγιση του προβλήματος) δεν θεωρείται καν ως επιστήμη. Πράγματι, κάθε κλάδος της επιστήμης διαθέτει το δικό του οπλοστάσιο εννοιών και έχει τη δική του γλώσσα (ορολογία). Κάθε επιστήμη χρησιμοποιεί ένα μεγάλο αριθμό από έννοιες, οι οποίες έχουν προηγούμενα οριστεί. Η εξήγηση και διασαφήνιση κάθε χρησιμοποιούμενου όρου θα απαιτούσε πολύ χρόνο και θα έπρεπε να συγκεντρωνόταν όλες οι εκδοχές ερμηνείας του.

Κανένας π.χ. φυσικός δεν θα προσπαθούσε να "μεταφράσει" (ερμηνεύσει) την έννοια "ενέργεια", κανένας οικονομολόγος την έννοια "Εθνικό Ακαθάριστο Προϊόν", και κανένας ψυχολόγος την έννοια "προσωπικότητα", εκτός και αν το απαιτεί το είδος των μετρήσεων που χρησιμοποιούνται στην έρευνα. Δεν πρέπει όμως να διαφεύγει από την προσοχή μας ότι σχετικά με τις διάφορες επιστημονικές έννοιες δημιουργείται μεγάλη σύγχυση και αυτό κυρίως για δύο βασικούς λόγους. Ο ένας λόγος είναι ότι στην ίδια την επιστήμη (όποια και αν είναι αυτή, π.χ. ψυχολογία, κοινωνιολογία) υπάρχουν διαφορετικές απόψεις και διαφορετικοί ορισμοί των διαφόρων εννοιών (ανάλογα με τον τρόπο προσέγγισης του κάθε θέματος από θεωρητικής- φιλοσοφικής- γνωσιολογικής και μεθοδολογικής πλευράς) και ο άλλος λόγος είναι ότι οι έννοιες αυτές χρησιμοποιούνται συχνά και στην καθημερινή ζωή ώστε να θεωρούνται από τους αναγνώστες κατανοητές. Αυτό όμως το γεγονός οδηγεί σε παρερμηνείες γιατί η χρησιμοποιούμενη έννοια στην επιστήμη είναι ορισμένη και χρησιμοποιείται με την στενή της σημασία. Σ' αυτό, πολλές φορές προστίθεται και το γεγονός ότι δεν είναι αποσαφηνισμένο και δεν γίνεται εμφανές σε ποια ομάδα αναγνωστών απευθύνεται ένα ψυχολογικό, για παράδειγμα, βιβλίο. Γι' αυτό, καλό θα είναι η χρησιμοποίηση των εννοιών αλλά και η συγγραφή της έκθεσης ή δημοσίευσης, γενικά, να λάβει σοβαρά υπόψη την ομάδα των αναγνωστών, δηλαδή αν απευθύνεται σε συναδέλφους του ίδιου κλάδου, σε ομάδες άλλων συναφών επιστημών ή σε άτομα που έχουν εξειδικευθεί σε κάποιο θέμα λόγω της εντατικής ενασχόλησης και της επαγγελματικής τους εμπειρίας με το συγκεκριμένο αντικείμενο (Laien), σε εντελώς άσχετα με το θέμα άτομα. Όσο πιο μεγάλη είναι η ομάδα των αναγνωστών, στην οποία απευθύνεται ο συγγραφέας, τόσο λιγότερες είναι οι γνώσεις πάνω στο συγκεκριμένο θέμα, τόσο επιτακτική γί-

νεται η ανάγκη, η επιστημονική γλώσσα να απλουστευθεί και να εκλαϊκευθεί ώστε να γίνει κατανοητό το περιεχόμενο του δημοσιεύματος.

Η προσπάθεια πολλών, να γράψουν ένα βιβλίο που ν' απευθύνεται σε όλες τις ομάδες που αναφέραμε παραπάνω (ειδικών, ημι-ειδικών, μη ειδικών), έχει ως αποτέλεσμα καμία ομάδα να μην είναι ικανοποιημένη από τον τρόπο παρουσίασης.

Μια έρευνα για το διαζύγιο, για παράδειγμα, δεν είναι αυτόματα "καλή", επειδή διαβάζεται από το ευρύ κοινό, όπου ως ένδειξη λαμβάνεται ο αριθμός των πωληθέντων αντιτύπων, αλλά μόνο τότε, όταν επιστημονικά θεωρείται σπουδαία και διαβάζεται όσο το δυνατόν από περισσότερους συναδέλφους και οδηγεί σε επιστημονικές συζητήσεις ή σε παραπέρα έρευνες.

Θα πρέπει να είμαστε σχεδόν βέβαιοι ότι, η απλοποιημένη παρουσίαση των ευρημάτων, αποτελεσμάτων και προτάσεων μίας εμπειρικής έρευνας, για να έχει η έρευνα πρακτική κοινωνικο-πολιτική αξία, θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από το εάν υπάρχει επιστημονική δημοσιογραφία στις κοινωνικές επιστήμες και σε ποιο βαθμό ανάπτυξης, βρίσκεται, σε σχέση με άλλους κλάδους, π.χ. την οικονομία, τις φυσικές επιστήμες ή με άλλους κλάδους (τμήματα) των κοινωνικών επιστημών.

Απερίφραστα προτείνεται τα σπουδαιότερα αποτελέσματα να δημοσιεύονται υπό μορφή άρθρων σε επιστημονικό περιοδικό του κλάδου της επιστήμης και όχι σε βιβλίο, γιατί το επιστημονικό περιοδικό αποτελεί το σπουδαιότερο μέσο επικοινωνίας των ειδικών του κλάδου. Αναμφίβολα, η τάση αυτή για συγγραφή άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά, εξαρτάται και από το πεδίο εξέλιξης, στο οποίο βρίσκεται μία επιστήμη.

Από διάφορες έρευνες συνάγεται η υπόθεση ότι όταν σε μία επιστήμη (κλάδο) έχει καθιερωθεί ένα συγκεκριμένο "παράδειγμα", σύμφωνα με την ορολογία του Thomas Kuhn (1962, σελ. 20), τότε υπάρχει η τάση, οι επιστημονικές δημοσιεύσεις να γίνονται στα επιστημονικά περιοδικά παρά να δημοσιεύονται υπό μορφή βιβλίου. Η εναλλακτική υπόθεση σ' αυτή τη θέση είναι ότι στις κοινωνικές επιστήμες η απόρριψη άρθρων από τα επιστημονικά περιοδικά είναι πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι στις φυσικές επιστήμες, γεγονός που αναγκάζει οι δημοσιεύσεις να γίνονται υπό μορφή βιβλίου και όχι υπό μορφή άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά.

Ένα άρθρο σε περιοδικό θα πρέπει να διαπραγματεύεται μόνο ένα "σημείο", δηλαδή ένα πολύ περιορισμένο αντικείμενο. Θα πρέπει να αποδεικνύει μία ή μόνο περισσότερες υποθέσεις, να αποδεικνύει την περιοριστική αξία προηγούμενων άρθρων εξαιτίας των λίγων παραμέτρων ή της

περιορισμένης ισχύος της θεωρίας ή μια υπάρχουσα θεωρία να την τοποθετεί και την χρησιμοποιεί σε ένα νέο ερευνητικό πλαίσιο, ή ακόμη να αναφέρεται στην εξειδίκευση και "τελειοποίηση" μιας ερευνητικής μεθόδου.

Για τη δημοσίευση μιας επιστημονικής έκθεσης σχετικά με κάποιο αντικείμενο (πρόβλημα) απαραίτητος είναι ένας πίνακας περιεχομένων (Gliederung) με λογική σειρά, ώστε ο αναγνώστης να μπορεί πολύ γρήγορα και με σαφήνεια να πάρει κάποια εικόνα περί τίνος πρόκειται. Συνήθως ένα άρθρο διαβάζεται περισσότερες από μία φορές και πολλές φορές από το τέλος προς τα εμπρός όταν θέλει κανείς να συσχετίσει τα αποτελέσματα με τις υποθέσεις και τα ερωτήματα ή με τη θεωρία στην οποία βασίζεται η έρευνα.

Στις περισσότερες περιπτώσεις χρησιμοποιείται συνήθως το ακόλουθο περίγραμμα - πλαίσιο (Πίνακας Περιεχομένων): *Πρόβλημα - Υποθέσεις - Ερωτήματα - Μέθοδος Υλικό - Αποτελέσματα - Συζήτηση - Συμπεράσματα*. Στην αρχή του άρθρου μπαίνει πάντοτε μια περίληψη (σύνοψη), η οποία περιέχει τα βασικά σημεία του άρθρου. Συνήθως η ίδια περίληψη (abstract) γράφεται και στην αγγλική γλώσσα και τοποθετείται στο τέλος του άρθρου.

Η περίληψη στα αγγλικά γίνεται απαραίτητη πρώτον γιατί βοηθάει στη διάδοση του άρθρου σε ένα πολύ ευρύτερο κοινό και δεύτερο με την περίληψη στα αγγλικά γίνεται η αποδελτίωση των διαφόρων άρθρων και περιοδικών, ώστε να συμπεριληφθούν σε εθνικούς και διεθνείς καταλόγους.

Για τη συγγραφή ενός επιστημονικού άρθρου, αλλά και για τη μελέτη μίας ερευνητικής έκθεσης ενδείκνυται το πλαίσιο (Schema), το οποίο κατασκεύασε η Αμερικανική Εταιρεία Κοινωνιολογίας (American Sociological Association) (A.S.A., 1958) με την αρχική σκέψη την αξιολόγηση κοινωνικών ερευνητικών εκθέσεων.

Στον επόμενο Πίνακα 3 παρουσιάζω το πλαίσιο αυτό, γιατί πιστεύω ότι είναι ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο για την μελέτη, αξιολόγηση και συγγραφή, όχι μόνο κοινωνιολογικών εκθέσεων, αλλά και ψυχολογικών, παιδαγωγικών, πολιτικών και γενικά εκθέσεων των κοινωνικών επιστημών.

Το πλαίσιο αυτό, είναι πολύ χρήσιμο τόσο για τη συγγραφή μίας επιστημονικής έκθεσης, όσο και για τη μελέτη και αξιολόγηση μιας τέτοιας έκθεσης. Μ' αυτό το πλαίσιο είναι σχετικά εύκολο να εντοπίσει κανείς τις αδυναμίες της δικής του ή άλλης εμπειρικής έκθεσης. Όπως γίνεται εμφα-

νές από τον Πίνακα, στο πλαίσιο αυτό περιέχονται όλα εκείνα τα κριτήρια και τα βήματα τα οποία είναι απαραίτητα από τη σύλληψη της ιδέας, το ενδιαφέρον για την έρευνα, το σχεδιασμό, τη διεξαγωγή και την υλοποίηση της έρευνας έως τη συγγραφή και την αξιοποίησή της, τα οποία ανέπτυξα διεξοδικότερα παραπάνω.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 3 : Κριτήρια για την αξιολόγηση μιας κοινωνιολογικής

Διατύπωση του προβλήματος		
1. Σαφήνεια της διατύπωσης	Η διατύπωση είναι ασαφής επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες, είναι αποσπασματική, ασταθής ή όχι χρήσιμη για τη μελέτη αυτή	Το πρόβλημα θα πρέπει να προκύψει από ελλειπή ή ασαφή διατύπωση
2. Σπουδαιότητα του προβλήματος	Δεν αναφέρεται κανένα πρόβλημα, το πρόβλημα είναι άνευ σημασίας, αδύνατο να λυθεί ή πολύ τετριμμένο (συνηθισμένο)	Η επίλυση του προβλήματος θα ήταν σπουδαία για ελάχιστους ειδικούς
3. Βιβλιογραφικός συσχετισμός	Καμία βιβλιογραφική συσχέτιση με προηγούμενες εργασίες και κανένας συγκεκριμένος βιβλιογραφικός συσχετισμός	Ελλειπής βιβλιογραφικός συσχετισμός με λάθη στα παραθέματα ή στην ερμηνεία
Περιγραφή μεθόδου		
4. Καταλληλότητα της μεθόδου	Το πρόβλημα δεν μπορεί να ερμηνευτεί (επιλυθεί) με αυτή τη μέθοδο	Μόνο μία προσπάθεια ή επιμέρους λύση μπορεί να επιτευχθεί μ' αυτή τη μέθοδο
5. Καταλληλότητα του δείγματος ή του πεδίου έρευνας	Το δείγμα είναι πολύ μικρό, δεν ταιριάζει, είναι παραμορφωμένο ή έχει άγνωστα μεθοδολογικά χαρακτηριστικά	Οι χρησιμοποιηθείσες περιπτώσεις είναι κατάλληλες, τα αποτελέσματα όμως δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν
6. Δυνατότητα επανάληψης (της έρευνας)	Αδύνατη η επανάληψη της έρευνας	Βασικά είναι δυνατή η επανάληψη της έρευνας αλλά όχι με κάθε λεπτομέρεια
Παρουσίαση των αποτελεσμάτων		
7. Πληρότητα (αριότητα)	Κατάλληλα συμπεράσματα παραλείπονται ή δεν αναφέρονται	Κατάλληλα συμπεράσματα παρουσιάζονται συνοπτικά
8. Κατανόηση (καταληπτότητα)	Τα συμπεράσματα δεν είναι ολοκληρωμένα ή είναι αινιγματικά (ασαφή)	Η κατανόηση των συμπερασμάτων απαιτεί ειδικές γνώσεις ή ιδιαίτερες ικανότητες
9. Όφελος (απόδοση, κέρδος)	Καμία συμβολή στην επίλυση του προβλήματος	Ορισμένες παρατηρήσεις ή προτάσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την επίλυση του προβλήματος
Ερμηνεία		
10. Ακρίβεια	Υπάρχουν διάφορα λάθη στους υπολογισμούς, στη μεταφορά - συσχέτιση, στη διατύπωση ή στη λογική που διέπει το κείμενο	Λάθη που περιέχει η ίδια η μέθοδος χωρίς ωστόσο να αποδεικνύονται, αλλά επιπλέον βασικά λάθη
11. Παραμόρφωση (παραποίηση)	Εμφανείς παραμορφώσεις στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων και την ερμηνεία	Μερικές παραμορφώσεις στην ερμηνεία όχι όμως στην παρουσίαση αποτελεσμάτων
12. Χρησιμότητα (ωφελιμότητα)	Καμία χρησιμότητα	Είναι δυνατή η επιρροή σε μελλοντικές εργασίες σ' αυτόν τον τομέα

ερευνητικής έκθεσης (A.S.A., 1958. Βλ. επίσης και Friedrichs 1973, σελ. 396 -7)

Η διατύπωση είναι σαφής και περιέχει ακριβή περιγραφή των ερευνητικών στόχων	Η διατύπωση είναι σαφής και περιλαμβάνει υποθέσεις και προϋποθέσεις για τον έλεγχο τους
Η επίλυση του προβλήματος θα πρέπει να είναι σπουδαία για πολλούς κοινωνιολόγους	Η επίλυση του προβλήματος θα ήταν σπουδαία για τους περιοσότερους κοινωνιολόγους
Ο βιβλιογραφικός συσχετισμός είναι σχετικά (περίπου) πλήρης	Η βιβλιογραφική συσχέτιση δείχνει την εξέλιξη του ερευνητικού προβλήματος από προηγούμενα ερευνητικά αποτελέσματα
Είναι δυνατή η λύση του προβλήματος μ' αυτή τη μέθοδο αλλά αβέβαιη Τα αποτελέσματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν με λάθη ή άγνωστο αριθμό λαθών Δυνατή η επανάληψη της έρευνας με κάθε λεπτομέρεια αλλά με τη βοήθεια επιπλέον πληροφοριών απ' τον/τους συγγραφέα/εις	Το πρόβλημα μπορεί οπωσδήποτε να λυθεί με αυτή τη μέθοδο Τα αποτελέσματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν με γνωστά μικρά λάθη ή αναφέρεται σ' όλο το φάσμα του προβλήματος Είναι δυνατή η λεπτομερής επανάληψη της έρευνας βάσει των πληροφοριών που υπάρχουν στη δημοσίευση
Κατάλληλα συμπεράσματα παρουσιάζονται τότε λεπτομερώς και τότε συνοπτικά Για την κατανόηση των συμπερασμάτων είναι απαραίτητη η λεπτομερής ανάγνωση και μελέτη της δημοσίευσης Πιθανή λύση του προβλήματος	Κατάλληλα συμπεράσματα συνάγονται και παρουσιάζονται λεπτομερικά Είναι πλήρως κατανοητά συμπεράσματα με την πρώτη εμπεριστατωμένη ανάγνωση της έκθεσης για ένα μέσο "ειδικό" (επαγγελματία) Οριστική λύση του προβλήματος
Λάθη τα οποία αποδίδονται στη χρησιμοποιηθείσα μέθοδο Δεν διαπιστώνονται καθόλου παραμορφώσεις (παραποιήσεις) Είναι πιθανή η επιρροή σε μελλοντικές εργασίες σε αυτόν τον τομέα	Για την επιλογή της μεθόδου έχουν χρησιμοποιηθεί μετρήσεις ακρίβειας με θετικά αποτελέσματα Οι χρησιμοποιηθείσες μέθοδοι περιέχουν επιτυχώς προληπτικά μέτρα εναντίον των παραμορφώσεων Είναι πιθανή η επιρροή σε όλες τις μελλοντικές εργασίες σ' αυτόν το τομέα

Ο επόμενος Πίνακας 4 παρουσιάζει την πρόταση υπολογισμού του αξιολογικού πλαισίου μιας ερευνητικής έκθεσης.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 4: Υπολογιστική πρόταση του Αξιολογικού Πλαισίου
μιας εμπειρικής έρευνας
(Α.Σ.Α. 1958, Friedrichs 1973, σελ. 399)

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ	ΕΛΛΕΙΠΗΣ	ΚΑΛΑ	ΠΟΛΥ ΚΑΛΑ	ΑΡΙΣΤΑ
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ	0	1	2	3
Διατύπωση του προβλήματος				
1. Σαφήνεια της διατύπωσης				
2. Σαφήνεια της διατύπωσης				
3. βιβλιογραφικός συσχετισμός				
Περιγραφή των μεθόδων				
4. Καταλληλότητα της μεθόδου				
5. Καταλληλότητα του δείγματος ή του πεδίου έρευνας				
6. Δυνατότητα επανάληψης της έρευνας				
Παρουσίαση των αποτελεσμάτων				
7. Πληρότητα (αριότητα)				
8. Κατανοητότητα (καταληπτότητα)				
9. Όφελος (απόδοση, κέρδος)				
Ερμηνεία				
10. Ακρίβεια				
11. Παραμόρφωση (διαστρέψη)				
12. Χρησιμότητα (ωφελιμότητα)				

Για κάθε σειρά (γραμμή) μπαίνει ένας σταυρός σε μια στήλη.

Το σύνολο των σταυρών για κάθε στήλη το πολλαπλασιάζουμε με τον αριθμό που υπάρχει στο επάνω μέρος της κάθε στήλης (0, 1, 2, και 3). Μετά κάνουμε την πρόσθεση αυτών των τιμών και έχουμε τη συνολική αξιολόγηση. Η συνολική τιμή μπορεί να βρίσκεται μεταξύ του 0 και του 36.

Όσο η έκθεση βασίζεται σε θεωρητικό υπόβαθρο, το οποίο είναι αποδεκτό, τόσο πιο μικρότερη μπορεί να είναι σε μέγεθος γιατί δεν απαιτείται διεξοδική συζήτηση για κάτι το οποίο επιστημονικά δεν αμφισβητείται. Επίσης το πόσο μεγάλη θα είναι η έκθεση εξαρτάται από το σε ποιους απευθύνεται. Αν απευθύνεται σε "ειδικούς" θα είναι πολύ σύντομη, ενώ όταν στοχεύει στην πληροφόρηση ενός ευρύτερου κοινού θα είναι περισσότερο εκτενής. Η εκ νέου αναφορά στην ομάδα ατόμων των αναγνωστών της έκθεσης αποσκοπεί στο να βρεθεί ένα βασικό κριτήριο για τη συγγραφή της έκθεσης. Ένα μέρος του κριτηρίου αυτού αποτελεί η "αναγκαιότητα του αντικειμένου", το οποίο όμως δεν αρκεί για να καθορίσει κανείς την επιλογή υλικού, την έκταση και τον τρόπο παρουσίασης των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Για τον λόγο αυτό και ο προηγούμενος πίνακας - πλαίσιο, αφήνει τα σημεία αυτά ανοικτά για συμπλήρωση. Γι' αυτό πριν φθάσει κανείς στη δημοσίευση θα πρέπει να κάνει εμφανείς τους στόχους της δημοσίευσης (σε τι αποσκοπεί η δημοσίευση) και για ποιόν ή ποιους γίνεται αυτή η συγγραφή. Κάτω από ειδικές περιπτώσεις γράφει κανείς περισσότερες από μία εκθέσεις (π.χ. σύντομη εμπειρική έκθεση για δημοσίευση σε επιστημονικό περιοδικό με καθαρά αυστηρή επιστημονική ορολογία και γλώσσα και εκτενή έκθεση για δημοσίευση υπό μορφή βιβλίου σε απλουστευμένη γλώσσα και με πολλές εξηγήσεις για ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό μη ειδικών).

Πριν αναφερθώ ειδικά στο πλαίσιο δομής της επιστημονικής έκθεσης θέλω να επισημάνω ότι, κάθε δημοσίευση απαιτείται να κάνει σαφή αναφορά στον πρόλογο ή την εισαγωγή, σχετικά με το γιατί επεξεργάστηκε κάποιος αυτό το θέμα και να περιέχει επιπλέον μια σαφή διατύπωση του προβλήματος, η οποία πρέπει να περιέχει πολύ περισσότερα πράγματα από την απλή παράθεση των ονομάτων συγγραφέων (ερευνητών), οι οποίοι έχουν ασχοληθεί προηγούμενα με το ίδιο πρόβλημα ή με εκείνο το σημείο, το οποίο θεωρεί κανείς ως σπουδαίο. Εδώ θα πρέπει να περιέχεται κάθε "σημείο" που αναφέραμε προηγούμενα και το οποίο θα πρέπει να περιέχει η εργασία. Για να επιτευχθεί αυτό ο συγγραφέας (ή οι συγγρα-

φείς) θα πρέπει να προσπαθήσει (ουν) να σκεφθεί (ούν) όπως ο αναγνώστης και από αυτή τη σκοπιά να θέσει (ουν) τα ερωτήματα:

- Τι θέλει να ερευνήσει ο συγγραφέας;
- Ποια είναι ακριβώς τα επιστημονικά-ερευνητικά ερωτήματα;
- Ποια θεωρητική αξία έχει η εργασία;
- Η έρευνα είναι αποκαλυπτική, περιγραφική ή γίνεται έλεγχος υποθέσεων;
- Ποιες ερμηνείες και ποιοι κανόνες χρησιμοποιούνται;
- Που βρίσκεται η αξία της έρευνας, δηλ. τι το καινούργιο παρουσιάζει και τι αξία έχει;

Πριν γίνει η συγγραφή της έρευνας καλό θα είναι να υπάρχει ένα προσωρινό σχέδιο (*vorläufige Aufriß*) της εργασίας, δηλαδή μία "outline" στην οποία να διατυπώνονται τα κυριότερα σημεία και θέσεις, τα οποία πρέπει να περιέχει κάθε κεφάλαιο. Μ' αυτό διαπιστώνει κανείς αν μπορεί να διατηρηθεί ο επιλεγείς πίνακας περιεχομένων (διάγραμμα ή περίγραμμα), αν το κάθε κεφάλαιο έχει την απαραίτητη οριοθέτηση από το προηγούμενο ή το επόμενο ή αν η σειρά παράθεσης των κεφαλαίων είναι η ενδεικνυόμενη.

Μετά απ' όλα αυτά θα πρέπει να ασχοληθεί κανείς με την συγγραφή της εργασίας (για περισσότερες πληροφορίες σχετικά μ' αυτό βλ. Hook και Caver 1962, σελ. 46 κ.ε.).

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής δεν αποκλείονται τροποποιήσεις και παραλλαγές του αρχικού σχεδίου πλαισίου παρουσίασης. Μετά το πέρας της συγγραφής και πριν τη δημοσίευση, αν οι συνθήκες το επιτρέπουν, καλό θα είναι, για κάποιο διάστημα η εργασία να παραμείνει όπως έχει και ο συγγραφέας να μην ασχοληθεί μ' αυτήν για λίγο. Στη συνέχεια αφού έχει "αποστασιοποιηθεί" κάπως από την εργασία, να τη διαβάσει στην τελική της μορφή, να κάνει τις απαραίτητες τελικές διορθώσεις, και αν έχει την ευκαιρία να τη δώσει και σε κάποιον τρίτο, ώστε να κάνει και ένα μάτι "ειδικού" τις δικές του παρατηρήσεις. Τέλος, ο συγγραφέας, αφού κρίνει και αξιολογήσει αν πρέπει ή όχι να συμπεριληφθούν και αυτές οι παρατηρήσεις στο τελικό κείμενο της έκθεσης, τότε προβαίνει στη δημοσίευση της εργασίας.

2. Συλλογική δημοσίευση

Η ανάπτυξη και εξέλιξη των επιστημών σήμερα έχει ως αποτέλεσμα η κάθε επιστήμη να χωρίζεται σε διάφορους κλάδους και υπο-κλάδους. Έτσι για παράδειγμα στον τομέα της ψυχοθεραπείας στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρονται πάνω από 400 τεχνικές ψυχοθεραπείας. Γίνεται, επομένως, κατανοητό ότι είναι αδύνατο για κάποιον "ειδικό", δηλαδή κλινικό ψυχολόγο, να είναι κάτοχος όλων αυτών των τεχνικών. Είναι πολύ πιθανόν ότι κάποιος "ειδικός", στην προκειμένη περίπτωση, να είναι κάτοχος μίας ή περισσότερων τεχνικών, να χρησιμοποιεί στην εργασία του μία ή περισσότερες τεχνικές και να γνωρίζει μερικά μόνον ονόματα από τις τεχνικές που αναφέρονται στη σχετική βιβλιογραφία. Το γεγονός ακριβώς αυτό της "εξειδίκευσης" των επιστημόνων σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο οδηγεί στην τάση η οποία είναι εμφανής σήμερα, να γίνονται συλλογικές έρευνες και δημοσιεύσεις, συνήθως, με δύο ή τρεις συγγραφείς. Αυτή η τάση για συλλογική συγγραφή ("multiple authorship") αντικατοπτρίζει και ένα κοινωνικό φαινόμενο: Η πολυπλοκότητα των προβλημάτων, οι διαφορετικοί τρόποι προσέγγισης, η πληθώρα της βιβλιογραφίας και οι υψηλές μεθοδολογικές απαιτήσεις έχουν ως αποτέλεσμα να γίνεται όλο και πιο σπάνια μια καλή ποιοτικά έρευνα από ένα και μόνο άτομο - ερευνητή. Παράλληλα, υπάρχει η τάση, η ιεραρχία να υποχωρεί στην ερευνητική ομάδα και έτσι οι συνεργάτες της έρευνας συμμετέχουν και στη συγγραφή και τη δημοσίευση της έκθεσης.

Η συλλογική εργασία δεν έχει μόνο τα προτερήματα τα οποία απορρέουν από την δυναμική της ομάδας (Gruppendynamik) όπως φαντασία, καλύτερη απόδοση κ.λπ., αλλά διευκολύνει και τον καθένα χωριστά. Τα σχέδια και η εργασία του κάθε μέλους της ομάδας παίρνουν τον χαρακτήρα του προσωρινού, αφού αυτά θα συζητηθούν στην ομάδα, θα γίνουν οι κριτικές παρατηρήσεις, θα συμπληρωθούν, και το κάθε μέλος θα έχει περισσότερα περιθώρια για να καταλήξει στην τελική μορφή του κειμένου. Αυτό όμως, προϋποθέτει ένα μεγάλο βαθμό ενσωμάτωσης των μελών της ομάδας και συνοχή της ομάδας, δηλαδή η ομάδα να έχει συλλογικούς στόχους και να υπάρχει συμφωνία σε ό,τι αφορά στη μέθοδο.

Εξ αιτίας αυτών των απαιτήσεων αξίζει να σημειωθούν ορισμένα πράγματα, τα οποία θα ωφελήσουν στη διαδικασία επεξεργασίας του κειμένου.

Σ' αυτό το σημείο της ερευνητικής διαδικασίας, δηλαδή λίγο πριν τη

δημοσίευση δεν επιτρέπονται συζητήσεις-αντιπαράθεσεις για θέματα που αφορούν στην έρευνα και που θεωρούνται πλέον αυτονόητα. Επιπλέον, θα πρέπει να γίνει προσπάθεια να τηρηθούν αυστηρά απ' όλα τα μέλη της ομάδας, οι συμφωνηθείσες ημερομηνίες πράγμα που σπάνια γίνεται. Στο πρόβλημα τήρησης των ημερομηνιών καταδεικνύεται ότι το χαρακτηριστικό της δύναμης της ομάδας και η ισότητα των μελών περιέχουν μια αδυναμία.

Κανένα από τα μέλη της ομάδας δεν μπορεί να αναγκάσει κάποιο άλλο μέλος (ή άλλα μέλη) να τηρήσει (ουν) τις υποσχέσεις και δεσμεύσεις του(ς). Αυτό που κρατάει την ομάδα μαζί είναι η συλλογική εργασία. Εδώ μπορεί κάποιος να υποχρεώσει κάποιον ή κάποιους ηθικά, ταυτόχρονα όμως, ο ίδιος δεν μπορεί να παραιτηθεί απ' την ομάδα, πράγμα που θα ήταν αρνητικό τόσο για τον ίδιο, όσο και για τους άλλους και γενικά για την έκβαση της τύχης της έρευνας.

Η διαδικασία της συλλογικής συγγραφής συμπεριλαμβάνει τρία στάδια:

- α. συλλογική συμφωνία των μελών της ομάδας σχετικά με τον καταμερισμό εργασίας κατά τη διάρκεια της ερμηνείας του υλικού
- β. ατομική προσωρινή συγγραφή τμημάτων της έκθεσης
- γ. συλλογική αναθεώρηση (συμπλήρωση ή τροποποίηση) των ατομικών προσωρινών τμημάτων και σε περίπτωση ανάγκης προσωπική αναθεώρηση από κάποιο μέλος της ομάδας, όχι απαραίτητα από τον συγγραφέα του κάθε τμήματος της έκθεσης.

Η εμπειρία μας λέει ότι από το βαθμό έντασης της συζήτησης στην πρώτη φάση εξαρτώνται πολλά πράγματα. Αν στη φάση αυτή δεν γίνει έντονη συζήτηση αργότερα θα υπάρχουν ερωτήματα και πολλές επικαλύψεις. Για τη δυναμική της ομάδας και τη διαδικασία που θα ακολουθήσει στην πρώτη φάση βασικό στοιχείο είναι τα επιχειρήματα τα οποία θα παρουσιαστούν, στη δεύτερη η συνέπεια και η τήρηση των ημερομηνιών και στην τρίτη η αλληλεγγύη προς το συλλογικό στόχο. Σ' αυτή την τελική φάση η ομάδα έχει φθάσει στα όρια της κοινωνικοποιητικής της διαδικασίας: ατομικές διαφωνίες και αντιθέσεις (που μπορεί να φθάνουν και μέχρι τη μορφή παρουσίασης της έκθεσης, δηλαδή να μην αφορούν το περιεχόμενο) σε σχέση με τον αρχικό (και πιθανώς πολύ γενικό) στόχο. Γενικά εδώ εμφανίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό όλες οι ψυχικές πιέσεις και ενοχλήσεις που παρουσιάζονται σε κάθε συλλογική εργασία.

Επίσης θα ήθελα να επισημάνω ότι η έρευνα δεν είναι μόνο μία μεθοδολογική διαδικασία, αλλά και μία κοινωνική. Αυτό δεν πρέπει να το

αγνοούμε. Ο ερευνητής δέχεται εξωτερικές επιρροές που τον συνδέουν με το αντικείμενο. Επιδέχεται από τους "έξω" τους τρίτους, αλλά και τους συναδέλφους όλες εκείνες τις επιρροές των διαδικασιών της αλληλεπίδρασης ("labeling"), οι οποίες έχουν επιδράσεις στη συμπεριφορά και στη στάση του απέναντι στο προς έρευνα αντικείμενο. Επίσης, βρίσκεται κάτω και από τον κοινωνικό έλεγχο των συναδέλφων συνεργατών, μελών της ομάδας. Σε περίπτωση που η έρευνα γίνεται μετά από εντολή κάποιου ή κάποιων τότε σίγουρα ο εντολέας θα θέλει να επιδράσει στην τελική μορφή της δημοσίευσης και ο ερευνητής θα πρέπει να προσπαθήσει να διατηρήσει τα επαγγελματικά του "Standards" και τους πολιτικούς του στόχους (κάτι τέτοιο καλό θα είναι ο ερευνητής να το ξεκαθαρίσει από την αρχή δηλαδή πριν αναλάβει την διεξαγωγή της έρευνας, ώστε αν στο τέλος υπάρξουν διαφωνίες να μην είναι ουσιαστικές).

Μπορεί οι μέθοδοι της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας να είναι όσο το δυνατό γίνεται αξιολογικά ελεύθερες αξιών (wertfrei), χωρίς όμως την κοινωνική ευαισθητοποίηση και τις πολιτικές τάσεις των ερευνητών παραμένουν γενικές και αόριστες. Και αυτό θα πρέπει να είναι σε θέση να διαπιστωθεί σε μία δημοσίευση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Αθανασιάδης, Η. (1995): *Παραγοντική Ανάλυση Αντιστοιχιών και Ιεραρχική Ταξινόμηση*. Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών, Αθήνα.
- Allerbeck, K.R. (1972): *Datenverarbeitung in der empirischen Sozialforschung*, Stuttgart.
- A.S.A . (American Sociological Association) (1958): *Official Report*. ASR 23, 691 - 725.
- Βαμβούκας, Μ. (1991): *Εισαγωγή στην Ψυχολογική Έρευνα και Μεθοδολογία*. Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα.
- Bell, J. (1997): *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Επιμέλεια - Απόδοση : Αναστασία - Βαλεντίνη Ρήγα.
- Autorenkollektiv Leipzig (1968): *Die Wissenschaft von der Wissenschaft*. Berlin (Ost).
- Γέμτος, Π. (1987): *Μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών. Μεταθεωρία και ιδεολογική κριτική των επιστημών του ανθρώπου*. Τόμ. 1, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Γέμτος, Π. (1987): *Μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών. Μεταθεωρία και ιδεολογική κριτική των επιστημών του ανθρώπου*. Τόμ. 2, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Γκότοβος, Α. (1983): "Η ποιοτική έρευνα στις επιστήμες της αγωγής. Μεθοδολογικές προϋποθέσεις για την εμπειρική προσέγγιση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας", *Δωδώνη. Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τόμ. 12, σελ. 199-234.
- Δοξιάδης, Σ.Α. (1963): "Πως γίνεται και πως γράφεται μια εργασία", *Ιατρική*, τχ. 4, σελ. 85-92.
- Δραγώνα, Θ. (1990): "Συναρθρώσεις ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων ή όταν τα διχαστικά τείχη καταρρέουν", *Δωδώνη. Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τόμ. 19, σελ. 31-34.
- Dulverger, M. (1976): *Μέθοδοι κοινωνικών επιστημών*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Fichter, J. H., Kolb, W.L. (1953): "Ethical Limitations on Sociological Reporting", ASR 18, 544- 550.
- Friedrichs, J. (1976): *Methoden empirischer Sozialforschung*. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg

- Galtung, J. (1967): "After Camelot". In I.L. Horowitz, (ed.): *The Rise and Fall of Project Camelot*. Cambridge, Mass.
- Hempel, C. G. (1965): *Aspects of Scientific Explanation*. New York.
- Hook, L., Gaver, M.V. (1963): *The Research Paper*. Englewood Cliffs, N.J., 2. Auflage.
- Howard, K., Sharp. A.J. (1994): *Η Επιστημονική Μελέτη. Οδηγός Σχεδιασμού και Διαχείρισης Πανεπιστημιακών Ερευνητικών Εργασιών*. (μτφ. Βασ. Νταλάκου). Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Κασσωτάκης, Μ. (επιμ. έκδοσης) (1978): *Η εμπειρική έρευνα στις επιστήμες της αγωγής*. Λύκειο Βάσκα, Ινστιτούτο Παιδαγωγικών Ερευνών, Αθήνα.
- Κατοίλλης, Ι. (1996): *Οι μικροϋπολογιστές στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Κατοίλλης, Ι. (1997): *Περιγραφική Στατιστική*. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Κομίλη, Α. (1989): *Βασικές αρχές και μέθοδοι επιστημονικής έρευνας στην Ψυχολογία*. Οδυσσέας, Αθήνα.
- Kuhn, T.S. (1970): *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, 2. Auflage.
- Κουζέλης Γ., Ψυχοπαίδης Κ. (επιμέλεια) (1996): *Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*. Εκδόσεις "Νήσος", Αθήνα.
- Κωνσταντόπουλος, Χ. (1985): *Αρχές κοινωνιολογικών μεθόδων*. Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2η έκδοση.
- Lazarfeld, P. F., Menzel, H. (1969): "On the Relation Between Individual and Collective Properties". In: Etzioni, A. (ed) : *A Sociological Reader on Complex Organizations*. New York, 2. Auflage.
- Lakatos, I. (1970): "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes". In: Lakatos, I. Musgrave, A. (ed.) : *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge.
- Lakatos, I. (1986): *Μεθοδολογία των προγραμμάτων επιστημονικής έρευνας* (μτφ. Αιμ. Μεταξόπουλος), Θεσσαλονίκη.
- Λαμπίση - Δημάκη, Ι. (1983): *Η μεθοδολογία της Κοινωνιολογίας*. Τομ. Ι, Αθήνα.
- Landsheere, G. De (1996): *Εμπειρική έρευνα στην εκπαίδευση* (μτφ. Γιώργος Δίπλας). Εκδόσεις Γ. Δαρδανός, Αθήνα.
- MacRae, S. (1995): *Περιγραφή και Ερμηνεία Δεδομένων* (επιμέλεια Θ. Βελλή, μτφ. Κυριακή Πετρουλάκη). Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

- MacRae, S. (1996): *Επαγωγή από Στατιστικά Δεδομένα* (επιμέλεια Θ. Βελλή, μτφ. Κυριακή Πετρουλάκη). Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- MacRae, S. (1996): *Μοντέλα και Μέθοδοι για τις Επιστήμες της Συμπεριφοράς* (επιμέλεια Θ. Βελλή, μτφ. Κυριακή Πετρουλάκη). Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2η έκδοση.
- Μακράκης, Β. (1997): *Ανάλυση Δεδομένων στην Επιστημονική Έρευνα με τη χρήση του SPSS*. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- May, T. (1998): *Κοινωνική Έρευνα. Θέματα, Μέθοδοι και Διαδικασία*. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα (υπό έκδοση).
- Merton, R. K. (1957): *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, Ill., 2. erw. Auflage.
- Μπρέϊντι, Τ. (1976): *Η Τεχνική της Συνέντευξης* (μτφ. Αχ. Φακατσέλης) Επιμέλεια: Ελ. Σιαφάρη. Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα.
- Nagel, E. (1961): *The Structure of Science*. New York.
- Ντυγκάϊμ, Ε. (1978): *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου* (μτφ., επιμέλεια Α. Μουσούρου). Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Πάλλης, J. Δ., Σαραφίδου Ε. (1984): " Η ποιότητα της ιατρικής έρευνας στην Ελλάδα. I. Προβλήματα Μεθοδολογίας". *Materia Medica Greca*, τχ. 12, σελ. 282-289.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1990): *Στατιστική εφαρμοσμένη στις επιστήμες της συμπεριφοράς*. Τόμ. Α,Β,Γ. Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη, Αθήνα.
- Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1993): *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*. Τόμ. 1 και 2. Αθήνα (αυτοέκδοση).
- Plummer, K. (1998) : *Τεκμήρια Ζωής. Εισαγωγή στα Προβλήματα και τη Βιβλιογραφία μιας Ανθρωπιστικής Μεθόδου*. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα (υπό έκδοση).
- Popper, K. R. (1963): *Conjecture and Refutations*. London.
- Popper, K. R. (1966): *Logik der Forschung*. Tübingen, 2. erw. Auflage.
- Φίλιας, Β. και συν. (1996): *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*. 2η συμπληρωμένη έκδοση. Gutenberg, Αθήνα.
- Χριστοδούλου Ν. Γ. (1996): "Υποβάθμιση της ερευνητικής παραγωγής", *Ψυχιατρική*, τχ. 7, σελ. 4.
- Wadeley, A. (1995): *Δεοντολογία της Έρευνας και Πρακτικής στην Ψυχολογία* (μτφ. Κυριακή Πετρουλάκη, επιμέλεια Θ. Βελλή). Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.